

USAID

NGA POPULLI AMERIKAN
OD AMERIČKOG NARODA

Polna ravnopravnost u preduzetništvu

Analiza istraživanja javnog menjenja

Program za izvršenje i privredno zakonodavstvo (CLE)

Polna ravnopravnost u preduzetništvu

Analiza istraživanja javnog menjenja

Mai 2014

Br. ugovora. AID-167-C-13-00001

Ova publikacija je proizvedena za razmatranje od strane Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Publikacija je pripremljena od strane Programa za izvršenje i privredno zakonodavstvo (CLE), koji Checchi and Compani Consulting Inc.

Program za izvršenje i privredno zakonodavstvo (CLE)
Adresa: Ul. Sejdi Kryeziu, br. H9, 10,000 Pristina, Kosovo
www.checchiconsulting.com

Stavovi iskazani u ovom dokumentu ne odražavaju nužno stavove Agencije SAD za međunarodni razvoj, niti vlade Sjedinjenih Američkih Država

SKRAĆENICE

ARP	Agencija za ravnopravnost polova
EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
CDCS	Državna strategija razvoja saradnje (<i>Country Development Cooperation Strategy</i>)
CLE	Program za izvršenje i privredno zakonodavstvo
KPRP	Kosovski program za ravnopravnost polova
MFI	Mikro-finansijska institucija
RAE	Romi, Aškalije i Egipćani
SEAD	Sistemi za program izvršenja sporazuma i odluka
MSP	Mala i srednja preduzeća

Sadržaj

SKRAĆENICE	2
1. IZVRŠNI REZIME.....	4
2. OSNOVNE INFORMACIJE.....	6
3. METODOLOGIJA I OGRANIČENJA.....	6
4. NALAZI	7
4.1. Demografske informacije o ispitanicima iz istraživanja	7
4.2. Privredno okruženje.....	7
4.2.1. Kontekst.....	7
4.2.2. Percepcije iz ankete - istraživanja.....	12
4.3. Iskustvo fokus grupe.....	22
4.4. Zakonsko okruženje	24
4.4.1. Kontekst.....	24
4.4.2. Percepcije iz istraživanja.....	25
4.4.3. Iskustvo fokus grupe.....	29
5. ZAKLJUČCI	31
6. PREPORUKE	31
ANEKS 1: REFERENCE.....	35
ANEKS 2: DETALJI METODOLOGIJE.....	37
ANEKS 3: ISTRAŽIVANJE	38

1. IZVRŠNI REZIME

Ovaj izveštaj daje analizu kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja koje je obavio Program USAID-a za izvršenje i privredno zakonodavstvo (CLE) kako bi se razumela i zabeležila percepcija postojećih praznina i jazova, kao i uloge žena u privredi¹ na Kosovu. Osnovu ovog istraživanja čini anketa o mišljenjima i stavovima 1288 nasumično izabranih građana Kosova, što je dalje dopunjeno diskusijama fokus grupa sa ženama koje su vlasnice različitih biznisa, koje su udate, razvedene, udovice ili samostalne.

Prevashodna svrha istraživanja bila je da se ustanovi da li su percepcije o preprekama sa kojima se žene suočavaju prilikom pokušaja da uhvate i iskoriste prilike u svom privrednom okruženju (na primer, zaposlenje, pozicije donosilaca odluka, pristup finansijama, itd.) i zakonsko okruženje (na primer, tretman u sudovima, zahtevi u vezi sa imovinskim i naslednim pravima, itd.) u skladu sa već dokumentovanim i objavljenim informacijama koje (pretpostavlja se) odražavaju realnost u pogledu rodni razlika i uloga u privredi na Kosovu.

Generalno gledano, oko polovina ili više ispitanika veruje da postoji prilično ravnopravan pristup šansama i mogućnostima i za muškarce i za žene (osim kada se radi o dostupnosti poslovnim prilikama i podršci za šanse za poslovne poduhvate), i da bi i muškarci i žene bili jednako delotvorni lideri. Međutim, ovakve percepcije se ne iskazuju u realnosti. Ovo je naročito slučaj kod dostupnosti finansija gde je, uprkos tome što četiri petine ispitanika smatra da je dostupnost jednaka za oba pola, manje od trećine žena uzelo kredite. Ispitanici su u velikoj meri svesni prepreka koje žene imaju u poslovanju ili kod zahteva u vezi sa njihovim pravima kao naslednika, i identifikuju ih u skladu sa već utvrđenim istinama o neravnopravnosti polova u ovim oblastima. Analiza se takođe osvrnula na ukorenjene stereotipe o ženama (na primer, da žene nemaju sklonosti ka biznisu), a ti stereotipi su prisutni i kod muškaraca i kod žena jednako.

Nalazi istraživanja bi se mogli sumirati na sledeći način:

Poslovno okruženje

- Preko polovine ispitanika u anketi (57.91%) veruju da oba pola imaju ravnopravan pristup mogućnostima za zaposlenje.
- Blizu polovine ispitanika (49.56%) smatra da i muškarci i žene mogu biti jednako delotvorni biznis lideri, a većina ispitanika (60%) misli da pripadnici oba pola mogu da budu jednako dobri politički lideri. Ova dva pitanja su takođe pokazala da oko četvrtina ispitanih žena veruje da bi muškarci bili bolji poslovni ili politički lideri, što je verovatno rezultat tradicionalnog patrijarhalnog okruženja u kojem se smatra da su ženama podesnije domaće odgovornosti, a da njihov doprinos nema naročitu vrednost u biznisu ili politici.
- Kao ključna prepreka za učestvovanje žene u biznisu navode se porodične obaveze i odgovornosti (52.03%).
- Između jedne trećine i jedne polovine ispitanika veruje da su ukorenjeni polni stereotipi, kao što je „žene nemaju afinitet za biznis“, moguć razlog za manjak žena u biznisu.
- Većina ženskih ispitanika (68.52%) smatra da je odsustvo pomoći od strane države krivo za to što nema žena na visokim pozicijama u kompanijama.

¹ U svrhu ovog izveštaja, komercijalni sistem se razmatra kroz prizmu dva okruženja u kojima CLE prevashodno funkcioniše – privrednom i pravnom.

- U skladu sa manjim procentom žena koje učestvuju u kosovskoj privredi, tek manje od polovine ispitanih veruje da oba pola imaju ravnopravan pristup mogućnostima za zaposlenje (43.81%) i neophodnu podršku za biznis (43.06%), navodeći tradiciju kao glavnu prepreku.
- Preko dvostruko više muškaraca (10.28%) nego žena (4.42%) prijavilo je da poseduju neki biznis. Žene koje su vlasnice biznisa prijavile su niži nivo uključenosti u svakodnevne operacije u odnosu na muškarce, sa preko 40% njih čiji su muževi zaduženi za donošenje odluka.
- Većina biznisa ispitanika finansira se iz porodičnih (10.53%) i ličnih (8.70%) finansijskih fondova, što je takođe slučaj i sa ženama preduzetnicima koje su učestvovala u fokus grupama.
- Sveukupno, najčešći značajan problem za vlasnike biznisa (i muškarce i žene) jesu visoke kamatne stope (45.24%) i nedostatak kapitalnih investicija (41.22%).
- U skladu sa opštom nevoljnošću u odnosu na kredite, manje od trećine (32.55%) ispitanih uzelo je kredit od banke ili druge finansijske institucije, uz postojanje značajne razlike između muškaraca (38.69%) i žena (27.81%). Uprkos ovome, približno četiri petine (80.45%) ispitanika smatra da oba pola imaju ravnopravan pristup mogućnostima za dobijanje kredita.
- Nedostatak saradnje i umrežavanja među ženama preduzetnicima identifikovan je kao bitna prepreka za dalji razvoj biznisa čiji su vlasnici žene. Ovo su izjavile žene koje su učestvovala u fokus grupama.

Zakonsko okruženje

- Više od jedne trećine ispitanih žena (39.83%) i blizu trećina muških ispitanika (30.04%) misle da su muškarci na Kosovu tretirani bolje nego žene.
- Preko polovine ispitanika (54.56%) reklo je da žene u njihovim familijama ne koriste svoje zakonsko pravo na nasleđstvo. Preko dve trećine (69.34%) onih ispitanika koji su tvrdili da žene ne ostvaruju svoja prava u vezi sa nasleđivanjem, navode porodičnu tradiciju kao glavni razlog za ovakvo ponašanje. Više od jedne trećine ispitanika (35.02%) iskazalo je apsolutno poverenje u pravosudni sistem. Ispitanici koji veruju pravosuđu u ograničenoj meri, ili nemaju uopšte poverenje u sudstvo, navode korupciju, nepravdu i neefikasnost kao neke od glavnih razloga za nedostatak njihovog poverenja. Tek nešto između četvrtine i trećine ispitanih misle da se pravni predmeti izvršavaju delotvorno. Učesnici u fokus grupi navode nepostojanje poverenja u efikasnost i pravičnost sudova, i više vole da srede svoje poslovne probleme izvan sudova.
- Više od polovine ispitanika (53.65%) misli da su žene i muškarci ravnopravno tretirani u sudovima, uz to da ovakvo uverenje ima više muškaraca (57.89%) nego žena (50.29%).
- Ispitanici su pokazali više poverenja u rešavanje ličnih sporova nego onih koji su poslovne prirode. Blizu dve trećine ženskih ispitanika (62.44%) ne znaju šta da čine kada se suoče sa poslovnim sporom.
- Tri četvrtine ispitanika (75.43%) nisu čuli za medijaciju ili arbitražu kao mogućnosti za razrešavanje sporova. Od onih koji znaju šta je arbitraža, 71.49% ne zna da li ovo ima istu snagu kao i sudska odluka.
- Sve ukupno, 43.54% ispitanika smatra da su informisani o njihovim pravima kao građana Kosova u izvesnoj meri, dok 51.96% njih smatra da su u potpunosti informisani.

2. OSNOVNE INFORMACIJE

Od svog početka u maju 2013. godine, Program USAID za izvršenje privrednog zakonodavstva (CLE) gradi svoja dostignuća na napretku koji je ostvario program USAID-a za sisteme za izvršenje sporazuma i odluka (SEAD), a tu su i drugi programi USAID-a i ostalih donatora. Tipične aktivnosti programa za izvršenje ugovornog prava obuhvataju rad na smanjenju količine zaostalih nerešenih predmeta u kosovskom sudskom sistemu; delotvorno izvršenje sudskih presuda i izvršenja ugovora; obuku sudija, advokata i agencija za izvršenje; širenje mehanizama medijacije; poboljšanja u privrednom zakonodavstvu, ubrajajući ovde i zakonodavstvo o bankrotstvu; i odgovarajući rad sa poslovnim svetom. Program se usredsređuje na poboljšanje sposobnosti građana, biznisa i pravosudnog sistema da izvršavaju ugovore i obaveze i sudske odluke na blagovremen i pravičan način tako da od ovoga imaju koristi i građani i biznisi.

Jedan od ključnih principa za program za izvršenje ugovora jeste promovisanje rodne ravnopravnosti i obezbeđivanje toga da i muškarci i žene imaju dobrobiti od aktivnosti ovog programa. Ovo je u saglasju sa Politikom USAID-a za rodnu ravnopravnost i osnaženje žena, kao i sa državnim strategijom za razvoj saradnje USAID/Kosovo 2014-2018 (CDCS), gde se ponovo naglašava neophodnost i važnost rodne integracije u portfolio projekta USAID/Kosovo. Imajući na umu nepostojanje podataka iz poslovnog i pravnog sektora podeljenih po polovima, a obe ove vrste su relevantne za aktivnosti programa za izvršenje ugovornog zakonodavstva, ovaj program je naručio istraživanje javnog mnjenja u vezi sa tim kako se u ekonomskoj i pravnoj sferi poslovanja doživljava pojam polne ravnopravnosti i uloga žena kao lidera, preduzetnika i običnih građana. Dodatna istraživanja obuhvatila su i diskusije fokus grupa sa ženama preduzetnicima koje su samostalne, udate, udovice ili razvedene, kako bi se razumele teme i izazovi sa kojima se suočava ova brojna grupacija žena. Analiza ovog istraživanja pomoći će Programu za izvršenje privrednog zakonodavstva (CLE) ne samo u vezi sa trenutnim stavovima javnosti u odnosu na ravnopravnost u biznisu i pri pristupu pravdi, već će mu takođe biti od pomoći i prilikom planiranja budućih aktivnosti.

3. METODOLOGIJA I OGRANIČENJA

Metodologija za ovo istraživanje obuhvatala je kancelarijski rad, „za stolom“, pregled dokumenata koji su relevantni za učestvovanje žena u ekonomskom i pravnom okruženju na Kosovu i šire (Aneks 1), kao i analizu pitanja iz ankete (Aneks 2) i transkripte sa sesija fokus grupa.

Program za izvršenje privrednog zakonodavstva (CLE) sproveo je kvantitativna i kvalitativna istraživanja pri utvrđivanju percepcija u vezi sa ženama u privredi. Kvantitativno istraživanje sastojalo se od ankete sprovedene sa 1288 muških i ženskih ispitanika koji su predstavljali različite etničke grupacije širom Kosova, od kojih je zatraženo da sa nama podele svoje percepcije o rodnoj ravnopravnosti u odnosu na brojne teme, ubrajajući ovde, ali ne ograničavajući se samo na to, i liderstvo, vlasništvo nad biznisom i pristup pravdi, kao i percepcije o jazu koji možda postoji između polova. Kvalitativna istraživanja sprovedena su kroz intervju sa tri fokus grupe sačinjene od žena koje su vlasnice biznisa, koje su udate, udovice, razvedene ili samostalne, gde je ukupno bilo oko 40 učesnica. Mada je cilj ankete bio da se utvrde percepcije, fokus grupe su dopunile nalaze dokazima koji su zasnovani na ličnim iskustvima učesnica. Detaljni opis metodologija ankete i fokus grupa izložen je u Aneksu 3.

U ovom ugovoru su analizirana samo ona pitanja iz ankete koja su bila najrelevantnija za pitanja žena i privrede u okviru programa Izvršenja privrednog zakonodavstva - **Contract Law Enforcement (CLE)**. Da bi se utvrdilo da li su muškarci i žene na pitanja odgovarali različito, primenjivani su testovi χ^2 . Kao pravilo, ukoliko nije drugačije napomenuto, može se pretpostavljati da razlike koje su utvrđene između toga kako su muškarci i žene

odgovarali na pitanja, postižu uobičajeni nivo značaja. (p -vrednost $< .05$). Dva moguća ograničenja ovog instrumenta ankete obuhvataju: 1) Mera vrednosti problema koja može da se pojavi zbog nepreciznosti pri postavljanju pitanja (naprimera anketa postavlja pitanja o vlasništvu nad biznisom u tri različita pitanja, što može da izrodi različite rezultate u isto vreme), i 2) Pristrasnost u pravcu društveno prihvatljivih odgovora (naprimera, pojedinci koji odgovaraju da podržavaju rodnu ravnopravnost zato što je to ono što se od njih očekuje).

Mada Albanci predstavljaju 92% od ukupnog stanovništva Kosova, njihova zastupljenost u uzorku za anketu iznosi manje od 65%. Kako bismo rešili preveliko procentualno učešće etničkih manjina u uzorku, sprovedena je posebna analiza. Tu su podeljeni odgovori albanskih ispitanika od onih iz drugih etničkih grupa kako bi se utvrdilo dali su njihovi odgovori značajno razlikuju u odnosu na ukupni uzorak. U samo 8 od 59 anketnih pitanja koja su analizirana u ovom izveštaju (napomenuto u analizi dole), statistički značaj albanskog uzorka nije u skladu sa rezultatima sveukupnog uzorka. Stoga, izgleda da nesrazmerna visoka zastupljenost etničkih manjina nije dovela do promene u rezultatima ni na koji značajan način.

4. NALAZI

Nalazi ankete i fokus grupa u vezi sa rodним razlikama u privrednom i zakonskom okruženju kao prethodnicu imaju bikontekstualni rezime svakog od okruženja.

4.1. Demografske informacije o ispitanicima iz istraživanja

Izabrane karakteristike 1288 ispitanika koji su učestvovali u anketi SLE obuhvataju:

- Pol: 55.72% su žene i 44.2% muškarci;
- Etnička pripadnost: 64.30% su Albanci; 17.81% Srbi; 3.36% Bosanci; 0.78% Goranci; 5.23% Turci; 2.66% Romi; 3.20% Aškalije; i 2.66% Egipćani;
- Bračni status: 67.98% su venčani; 25.22% su samohrani; 0.79% su razvedeni; 3.32% su udovice; i 2.69% je prijavilo da živi sa svojim partnerom; i
- Obrazovanje: Većina ispitanika prijavila je sledeće nivoe obrazovanja: 1) osnovna škola (26.26%); 2) srednja škola/tehnička/zanatska (27.69%) i ; 3) univerzitet/postdiplomski (27.06%).

4.2. Privredno okruženje

4.2.1. Kontekst

Izveštaj Svetske banke "*Doing Business*" iz 2014. identifikuje Kosovo kao jednog od top 10 reformatora u 2013, sa reformama u 3 od 10 indikatora za "*Doing Business*" (počinjanje biznisa, bavljenje građevinskim dozvolama i registrovanje imovine)², sa delotvornim poboljšanjem svog ranga sa 96. u 2013 na 86. u 2014. Ipak, Kosovo nastavlja da boluje od slabe privrede, visoke nezaposlenosti i stope siromaštva. Trenutna privredna situacija, kada se ispituje kroz prizmu razlike u polovima, otkriva značajne jazove među polovima kod brojnih faktora koji doprinose privrednom rastu: zapošljavanje, liderstvo, vlasništvo nad biznisima kao i pristup finansijama.

² <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/kosovo>

Zapošljavanje

Izveštaj o radnoj snazi na Kosovu 2012 daje nekoliko slikovitih statistika o prazninama u vezi sa zapošljavanjem polova, uključujući ovde i sledeće:³

- **Manje od jedne petine (17.8%) žena u radno sposobnim godina jesu aktivne na tržištu rada, u poređenju sa preko polovine (55.4%) muškog stanovništva u radno sposobnim godinama;**
- **Među onima u radnoj snazi nezaposlenost je mnogo veća među ženama nego kod muškaraca (40.0% u poređenju sa 28.1%); i**
- **Stopa zaposlenosti među radno sposobnim ženama je samo 10.7%, u poređenju sa 39.9% muškaraca.**

Odsustvo žena sa tržišta rada jeste rezultat neadekvatnih radnih uslova (na primer nepostojanje fleksibilnog radnog vremena), i činjenice da su poslodavci rezervisani u vezi sa zapošljavanjem mladih žena koje su u godinama kada treba da postanu majke, s obzirom da je darežljivo materinsko odsustvo po kosovskom zakonu o radu, a većina njegovih troškova pada na poslodavca shodno zakonu. Pristup žena zapošljavanju je takođe ometan i sprečavan zbog diskriminatornih oglasa za radna mesta koja mogu da navode da “žene koje se prijavljuju ne smeju biti starije od 30 godina.”⁴

Iako zakon o radu obezbeđuje godinu dana materinskog odsustva (od toga je šest meseci plaćeno od poslodavca, tri plaća vlada, a tri su neplaćena), dokazi iz iskustva govore da nije neobično da žene budu otpuštene nakon što zatrudne, pošto njihov poslodavac ne želi da plaća njihovu platu dok su na materinskom odsustvu, kao ni platu onima koji ih privremeno zamenjuju.⁵

Kao drugo rešenje, oni se zapošljavaju sa kratkoročnim ugovorima koji dozvoljavaju poslodavcu da ih otpusti bez problema ili mogućih pravnih komplikacija. Trenutno su u toku naponi na izmeni klauzule o materinstvu u zakonu o radu, što bi za rezultat moglo imati ili skraćivanje materinskog odsustva na 9 meseci ili promenu u strukturi plaćanja od strane odgovornih aktera.

Liderstvo

Vrlo uočljivo odsustvo žena iz poslovnih i političkih liderskih uloga predstavlja ključnu prepreku za napredak Kosova. Generalno govoreći, razlozi koji mogu doprinositi malom broju žena lidera u privrednom sektoru obuhvataju “mali udeo žena među zaposlenima, veliki teret kućnih odgovornosti, nedostatak utvrđenih načina ocenjivanja učinka i mehanizama unapređenja zaposlenih u privatnom sektoru, društvene predrasude u vezi sa ženama na visokim pozicijama, moguće diskriminatorne prakse, kao i nedostatak žena koje služe kao uzori.”⁶

Kosovske žene čine samo 0.3% najviših rukovodilaca u privatnim kompanijama, što predstavlja najniži u svim ECA zemljama,⁷ gde žene prosečno čine 20% rukovodilaca kompanije.⁸ Studija Kosovske Privredne komore

³ Kosovska agencija za statistiku (2013) Rezultati istraživanja radne snage iz 2012, Priština: Kosovska agencija za statistiku, str. 9.

⁴ Riinvest (2013) Platiti ili ne platiti: Poslovna perspektiva neformalnosti na Kosovu, Priština: Institut Riinvest, str. 27.

⁵ Riinvest (2013) Platiti ili ne platiti: Poslovna perspektiva neformalnosti na Kosovu, Priština: Institut Riinvest, str. 27.

⁶ Svetska Banka, Jedinica za smanjenje siromaštva i privredni menadžment, Region Evrope i centralne Azije (2012) Kosovo: Razlike među polovima u obrazovanju, zdravstvu i ekonomskim mogućnostima, Washington, DC: World Bank, str. 26.

⁷ Istočna i centralna Evropa, bivši Sovjetski Savez i Turska

⁸ Svetska Banka, Jedinica za smanjenje siromaštva i privredni menadžment, Region Evrope i centralne Azije (2012) Kosovo: Razlike među polovima u obrazovanju, zdravstvu i ekonomskim mogućnostima, Washington, DC: World Bank, str. 26.

2012⁹ o ženama na pozicijama gde se donose odluke u privatnom i javnom sektoru zaključila je da među 71 privatnom kompanijom (većinom mala i srednja preduzeća (MSP)) gde su predstavljena četiri sektora (ICT, turizam, poljoprivreda i finansije), prosečno samo 4,2 % pozicija na kojima se donose odluke drže žene.¹⁰ Dalje, u tri značajna javna preduzeća, Pošta i Telekom Kosova (PTK), Kosovska Energetska Korporacija (KEK) i Aerodrom Priština, procenat žena na pozicijama odlučivanja je 20 %, odnosno 11% i 9%.¹¹ Nedostatak žena rukovodilaca ne samo da ženama daje “manje direktnog iskustva u vođenju biznisa u poređenju sa muškarcima, već ovo takođe ometa i mogućnost za započinjanje biznisa na čijem su čelu žene.”¹²

Dalje, nedavna istraživanja o korporativnom upravljanju u preduzećima u javnom vlasništvu na Kosovu pokazuju nizak nivo broja žena koje se prijavljuju za članstvo u odborima, i ovo se pripisuje njihovoj nedovoljnoj zastupljenosti u istorijskim, kulturnim i vladinim kvotama zastupljenosti, kao i “neregularnostima u procesu selekcije, uključujući ovde i političko uplitanje.”¹³

Žene ne stoje mnogo bolje niti kao politički lideri. Mada Kosovo ima ženu za Predsednika, a 33 % poslaničkih mesta drže žene (delimično zbog obavezne kvote), delotvornost ženskih parlamentaraca je bila dovedena u pitanje na osnovu činjenice da njihove aktivnosti često bivaju dovođene u liniju sa ideologijom njihove partije, koja često ne uzima u obzir polnu ravnopravnost. Dalje, samo 4 od 22 ministara su žene, a samo jedan predsednik opštine je žena. Na opštinskom nivou u 38 opština postoji preko 320 direktorata, međutim, samo 20 žena radi na radnom mestu direktora.¹⁴ Niska zastupljenost žena na opštinskom nivou je nedavno bila obrađivana od strane šefa misije OEBS na Kosovu, koji je rekao sledeće : “Ovaj broj je jasan pokazatelj da je potrebno da kosovske institucije učine više da bi ostvarile rodnu ravnopravnost u svojim redovima, nastavljajući tako da grade na mnogim dostignućima u rodnom usklađivanju koja su ostvarena na Kosovu.”¹⁵ Nizak nivo učestvovanja žena na pozicijama gde se donose odluke u ruralnim oblastima može se prepisati činjenici da “uloga žene na selu je u potpunosti organizovana oko porodice i kućnih radova, i ovde nedostaju ohrabrenje i podrška njihovih porodica i zajednica za to da one budu uključene u procese odlučivanja.”¹⁶

Vlasništvo nad biznisom

Vlada Kosova je usvojila brojne instrumente koji za cilj imaju promovisanje preduzetništva i razvoja MSP. Agencija za ravnopravnost polova (AGE) kosovskog Programa za ravnopravnost polova (KPGE) i kosovski Akcioni plan za ekonomsko osnaženje žena (2011-2013),¹⁷ pružaju okvir za aktivnosti koje su dizajnirane radi povećanja nivo učestvovanja žena u privredi, ubrajajući ovde i žene preduzetnike. Pored ovoga, Agencija za podršku MSP (Ministarstvo za trgovinu i industriju) u svojoj Strategiji za MSP (2012-2016) obavezuje se da poboljša položaj žena preduzetnika tako što priznaje da mora da se podrži okruženje koje omogućava stvaranje i rast njihovih preduzeća tako što će se izrađivati politike i prikupljati podatke u vezi sa ženskim preduzetništvom;

⁹ Studija ne precizira šta čini poziciju „donosioca odluka“.

¹⁰ Kosovska privredna komora i GIZ, (2012) Trenutna moć žena u odlučivanju na Kosovu, stavovi i perspektive u ekonomiji, Priština, str. 16.

¹¹ *Ibid.*, str. 11.

¹² UNDP Kosovo Izveštaj o humanom razvoju 2012, Priština: UNDP, str. 73.

¹³ Riinvest i CIPE (2012) Korporativno rukovođenje u javnim preduzećima na Kosovu: Poboljšanje transparentnosti i upravljanja javnim fondovima na Kosovu, Priština: Institut Riinvest, str. 28.

¹⁴ <http://europeandcis.undp.org/blog/2013/10/23/kosovo-assembly-pushes-for-womens-human-rights/>

¹⁵ <https://www.osce.org/kosovo/116210>

¹⁶ AGE (2014) Radni plan za implementaciju rezolucije 1325, “Žene, mir i bezbednost” 2013-2015, Priština: AGE, str. 15.

¹⁷ Akcioni plan za programске ciljeve ekonomskog osnaženja navedene u KPGE.

putem treninga; poboljšanim pristupom finansijama; umrežavanjem i dobrim praksama.¹⁸ Na nivou civilnog društva, Nacionalna platforma za žene preduzetnike u Republici Kosovo ima cilj da promoviše žensko preduzetništvo na Kosovu putem javno -privatnih partnerstava.

Podaci iz dokumenta Svetske Banke *Žene, biznis i zakoni*, 2014, gde se ocenjuju **zakonske razlike** između muškaraca i žena u sledećim kategorijama: pristup institucijama; korišćenje imovine; dobijanje zaposlenja; davanje stimulacija za rad; krediti za gradnju; odlazak u sud; kao i zaštita žena od nasilja, došlo se do zaključka da od 143 anketirane zemlje, 10 od njih, ubrajajući ovde i Kosovo, nema nikakve zakonske razlike u polovima.¹⁹ Generalno govoreći, viši nivo zakonskog pariteta između polova povezan je sa višim nivoom procenta žena vlasnica biznisa.²⁰ Međutim, izgleda da ovo nije slučaj sa Kosovom. Od 2012, Agencija Ministarstva za trgovinu i industriju koja je zadužena za registraciju biznisa, prikuplja podatke podeljene po polovima o vlasništvu nad biznisima i izveštava da je procenat biznisa u vlasništvu žena 11%.²¹ Ovo je značajno niže od regionalnog proseka od 36%.²² Skoro svi biznisi koji su u vlasništvu žena (99%) jesu mikro-preduzeća,²³ što znači da ona funkcionišu sa manjim marginama profita, sa manjim brojem zaposlenih, i sa nižim nivoima kapitalizacije.²⁴

Žene preduzetnici u ruralnim oblastima su posebno ugrožene. Anketa iz 2006. godine utvrdila je da je većina "vodila svoje biznise iz sopstvenih domova, manje od 5% putovalo je izvan svog sela na posao, 77% dozvolilo je muškim članovima porodice da donose sve važne poslovne odluke, a samo 13% izjavilo je da one žive prevashodno od svog ličnog prihoda."²⁵ Predaja funkcije donošenja odluka svojim muževima, sinovima ili braći nije neobična stvar za kosovske poslovne žene. U anketi u kojoj je učestvovalo 1.450 žena vlasnica biznisa, 25% žena koje su bile suvlasnice biznisa, izjavile su da ne donose odluke o biznisu i mnoge su moć za donošenje odluka prenele na svoje muževe (50%) i braću (20%).²⁶

Pristup finansijama

Pristup finansijama se često navodio kao jedna od glavnih prepreka za preduzeća u vlasništvu žena. Širom sveta, procenjuje se "da čak 70 % MSP koje su u vlasništvu žena u formalnom sektoru u zemljama u razvoju nisu dovoljno ili uopšte opslužene od strane finansijskih institucija- što predstavlja finansijski jaz od oko 285 milijardi dolara."²⁷ Na Kosovu, samo 3% od svih kredita komercijalnih banaka odlazi ženama.²⁸ Pored toga, sektor mikrofinansijskih institucija (MFI), koji je često bio korišćen kao sredstvo za obezbeđivanje kredita za ženske preduzetnike širom sveta, na Kosovu se sužavao "zbog pojačane konkurencije od strane banaka, nejasnog regulatornog režima i nesposobnosti mnogih MFI da kreiraju biznis model koji je relevantan u odnosu na potrebe tržišta"²⁹ na oko 6% od celokupnog kreditnog tržišta, sa prosečnim iznosom odobrenog kredita od oko 1.800

¹⁸ Kosovska Agencija za podršku MSP (2011) Strategija razvoja MSP na Kosovu 2012-2016, sa vidom 20/20, Priština: Vlada Kosova, str. 30.

¹⁹ Podaci za Kosovo su dostupni na <http://wbl.worldbank.org/data/exploreeconomies/kosovo/2013>

²⁰ Anna Stupnytska, Kathryn Koch, Amy MacBeath, Sandra Lawson and Kathy Matsui (2014) Giving Credit Where It is Due: How Closing the credit gap for women-owned SMEs can drive global growth, Goldman Sachs, str. 11.

²¹ Korespondencija CLE sa MTI, 20. mart 2014.

²² Svetska Banka, Jedinica za smanjenje siromaštva i privredni menadžment, Region Evrope i centralne Azije (2012) Kosovo: Razlike među polovima u obrazovanju, zdravlju i ekonomskim mogućnostima, Washington, DC: Svetska banka, str. 23.

²³ UNDP Kosovo Izveštaj o humanom razvoju 2012, Priština: UNDP, str. 71.

²⁴ USAID Kosovo 2014-2018: Strategija saradnje u razvoju zemlje, Priština: USAID/Kosovo, str. 10.

²⁵ UNDP Kosovo Izveštaj o humanom razvoju 2012, Priština: UNDP, str. 75.

²⁶ Catherine Cozzarelli (2012) Ocena države po pitanju polova (*Country Gender Assessment*) za USAID/Kosovo: Verzija za spoljnu publiku, Washington, DC: USAID, str. 34.

²⁷ Anna Stupnytska, Kathryn Koch, Amy MacBeath, Sandra Lawson and Kathy Matsui (2014) Giving Credit Where It is Due: How Closing the credit gap for women-owned SMEs can drive global growth, Goldman Sachs, str. 19.

²⁸ EBRD (2013) Strategija za Kosovo, str. 51.

²⁹ Weidemann Associates (2012) Srednjoročna evaluacija učinka Portfolija za garancije kredita (LPG) USAID/Kosovo; Projekat sa bankom Raiffeisen Bank Kosovo JSC: završni izveštaj, Washington, DC: USAID, str 10.

evra.³⁰ U smislu mogućnosti za kreditiranje od strane vlade, Ministarstvo za trgovinu i industriju je trenutno u fazi uspostavljanja šeme zajmova za mikrobiznise i MSP, zasnovane na nedavno završenoj studiji o izvodljivosti. Kvalifikacioni kriterijumi za prijave za kredite biće stimulativni za žene tako što će im se dodeljivati dodatnih 5 do 10 poena za samo prijavljivanje; međutim, ne postoji specifičan fond koji je posvećen samo biznisima koji su u vlasništvu žena.³¹

Nedostupnost podataka koji su razvrstani po polovima u vezi sa kreditnim ponašanjem kosovskih MSP, otežava donošenje zaključaka o MSP u vlasništvu žena; međutim, generalno govoreći, MSP nisu voljni da uzimaju pozajmice od banaka. Analiza MMF-a iz 2013. godine zaključila je da samo oko 32% firmi na Kosovu ima bankarske kredite, što je manje od polovine bankarskog proseka (65%).³² Prema anketi Riinvest instituta iz 2011 godine koja je obuhvatila 600 MSP na Kosovu, 74% MSP bile su finansirane iz sopstvene zarade i ličnih fondova, 12% od banaka a 10% od porodice i prijatelja.³³ Ključni razlozi za to da se MSP ne prijavljuju za kredite obuhvataju visoke kamatne stope, nepostojanje potrebe za kreditima, nedostatak uverenosti da će biti u stanju da vrate bankarski kredit, kao i teško ostvarivi kriterijumi za žirante i garancije.³⁴ Prema podacima centralne banke, kamatne stope na poslovne zajmove iznose oko 15 % a na potrošačke zajmove oni su oko 13%.³⁵

Što se tiče garancije, “komercijalne banke zahtevaju da se svaki kredit iznad 10.000 evra mora da ima garanciju u zemljištu ili zgradama, a manji zajmovi obično takođe zahtevaju neki oblik garancije... Krediti MSP se često garantuju nepokretnom imovinom, bilo magacinima ili kancelarijama kompanije, bilo stambenim prostorom vlasnika. Finansiranje hipoteke je stoga značajna komponenta finansiranja MSP.”³⁶ Pošto nije neuobičajeno da se žene odriču svojih nasledničkih prava i samim tim mogućnosti da poseduju garancije, procenjenih 92% imovine koja služi za garanciju za pokretanje biznisa registrovani su na muškarce.³⁷

Zakonski okvir (Porodični zakon, Zakon o nasleđivanju, Zakon o javnom beležništvu i Zakon o imovini i pravima na nepokretnostima) koji uređuje ravnopravna imovinska prava za muškarce i žene često biva potisnut tradicionalnim praksama koje diktiraju da se ćerka odrekne svog dela nasleđstva, naročito ako je udata. Ovo je zakonski podržano kroz zakon o nasleđivanju koji dozvoljava pravo odricanja od nasleđstva. U istraživanju od 2011 godine o imovinskim i naslednim pravima žena na Kosovu, više od 61 % ispitanika izjavio je da bi one bile sprečavane da traže svoja naslednička prava od svoje bliže ili proširene familije.³⁸ Stoga, čak i žene koje mogu biti svesne svojih prava na nasleđivanje mogu ih se odreći s obzirom da 27,3% ispitanika vrednuje svoje odnose sa braćom i roditeljima više nego vlasništvo nad imovinom.³⁹ Kao rezultat ovakve vrste prakse, samo 8% kosovskih žena poseduje zemljište⁴⁰ (samo 2% žena imale su imovinu registrovane na svoje ime u ovom istraživanju).⁴¹

³⁰*Ibid.*, str. 10.

³¹Korespondencija CLE sa MTI, 20. mart 2014.

³²Deloitte Consulting LLC (2013) Financial Sector Benchmarking System: Pregled za Kosovo, USAID, str. 6.

³³Institut Riinvest (2012) Bankarski sektor: Pomoć ili smetnja, Priština: KFOS, str. 40.

³⁴*Ibid.*, str. 40.

³⁵Deloitte Consulting LLC (2013) Financial Sector Benchmarking System: Pregled za Kosovo, USAID, str. 6.

³⁶Institut Riinvest (2012) Bankarski sektor: Pomoć ili smetnja, Priština: KFOS, str. 42.

³⁷EBRD (2013) Strategija za Kosovo, str. 51.

³⁸Kosovski centar za rodne studije (2011) Prava žena na nasleđivanje imovine na Kosovu, Priština, str. 42.

³⁹*Ibid.*, str. 38.

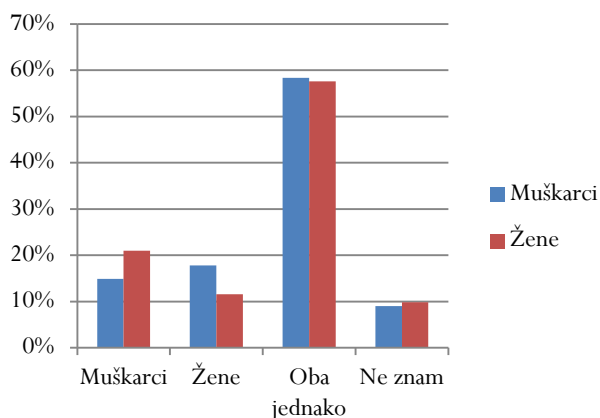
⁴⁰USAID/Kosovo Imovinska prava i upravljanje resursima, profil, str. 7.

⁴¹Program izvršenja privrednog zakonodavstva na Kosovu (CLE), rodna analiza, Priština(2013): USAID/Kosovo, str. 13.

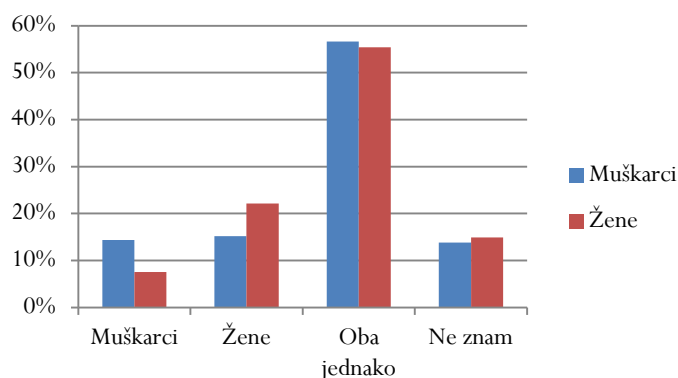
4.2.2. Percepcije iz ankete - istraživanja

Zapošljavanje

Kada su upitani o njihovim percepcijama ravnopravnosti u dostupnosti mogućnosti za zapošljavanje za muškarce i žene iste starosti i istog nivoa obrazovanja, tek nešto više od polovine ispitanika smatra da oba pola imaju ravnopravne šanse da budu zaposleni (57.91%) (vidi sliku 1) ili da budu otpušteni (55.94%) (vidi sliku 2).

Slika 1 Ukoliko su muškarci i žene iste starosti i istog nivoa obrazovanja, za koga je veća verovatnoća da će biti zaposlen? (podaci podeljeni po polovima) (Q.B9)

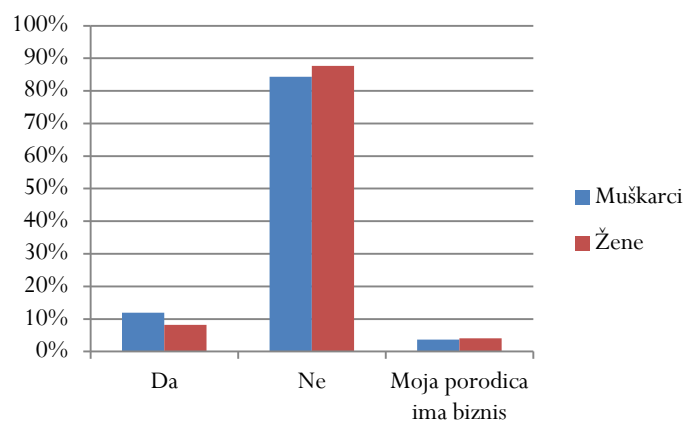

Slika 2 Ukoliko su muškarci i žene iste starosti i istog nivoa obrazovanja, za koga je veća verovatnoća da će biti otpušten? (podeljeno po polovima) (Q.B10)

Međutim, kako je ranije navedeno, žene se suočavaju sa diskriminacijom unutar radne snage sa kojom muškarci nemaju problema - izazovi se odnose na njihovu starost, i podložne su riziku od mogućnosti da budu zaposlene samo na kratki rok ili da budu otpuštene bez ikakvog drugog razloga osim toga što su u godinama kada mogu rađaju decu ili su trudne. Ono što je interesantno, kada su oni, koji su izjavili da žene imaju veće šanse da dobiju posao, zamoljeni da to objasne, neki su rekli da je to zbog ženskog izgleda. Ova vrsta stava se uklapa u postojeće stereotipe gde se žene vrednuju na osnovu njihove fizičke pojave, a ne na osnovu njihovih dostignuća.

U pogledu njihovog sopstvenog učestvovanja u generalnoj radnoj snazi (ne računajući vlasništvo nad biznisom), uprkos sveukupno visokom nivou nezaposlenosti na Kosovu i velikoj „sivoj“ ekonomiji, ogromna većina ispitanika

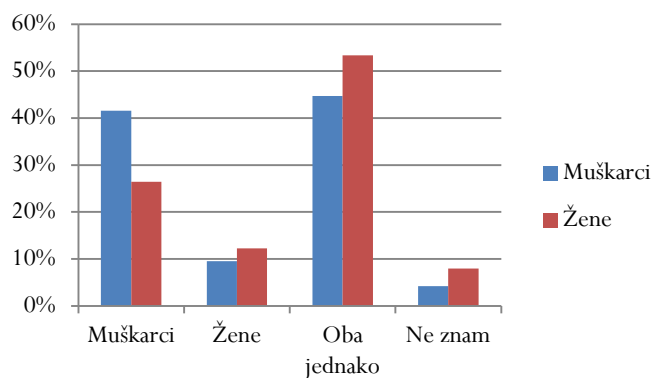
(86.20%), i muškarci i žene, izjavila je da oni nisu angažovani ni u kakvim aktivnostima koje donose prihod (videti sliku 3).⁴²

Slika 3 Da li ste angažovani u bilo kojoj aktivnosti koja stvara prihod (ne mora nužno da bude registrovan biznis)? (podaci podeljeni po polovima)(Q.B.16.2)

Liderstvo

Bez obzira na to što je procenat žena na liderskim pozicijama na Kosovu prilično nizak, skoro polovina (49.56%) ispitanika misli da i muškarci i žene mogu biti jednako delotvorni biznis lideri (vidi sliku 4). Mada je ovo ohrabrujuće, tradicionalni polni stereotipi vidljivi su u odgovorima - 41.58% muškaraca i 26,46% žena koji veruju da su muškarci bolji lideri.

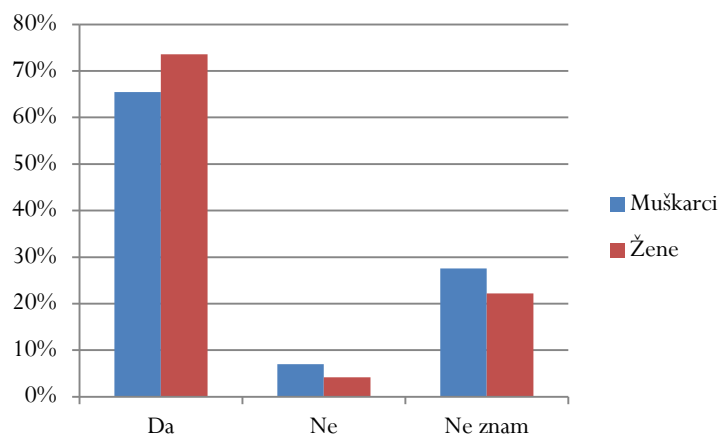

Slika 4 Prema vašem mišljenju, ko je bolji poslovni lider, muškarac ili žena (podeljeno po polovima) (Q.B4)

Mišljenja u vezi sa liderskim veštinama žena u biznisu preispitivana su dalje kroz pitanja da li bi se ispitanici osećali prijatno kada bi radili za ženskog rukovodioca. Preko dve trećine ispitanika (70.06%) je izjavilo da bi (vidi sliku 5), iskazujući snažno verovanje u ravnopravnost polova na ovom frontu.⁴³

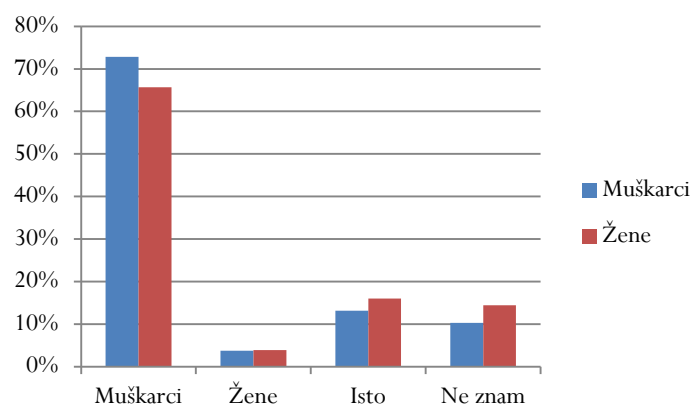
⁴² Uočena razlika između mišljenja muškaraca i žena nije statistički značajna.

⁴³ Rezultati iz ukupnog uzorka su statistički značajni. Albanski uzorak je dao statistički beznačajne rezultate.

Slika 5 Da li biste se osećali prijatno da radite za rukovodioca ili menadžera ako je žena ? (podeljeno po polovima) (B7)

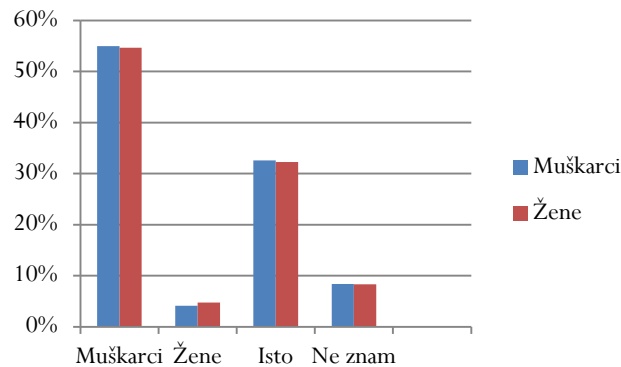
Uprkos tome što generalno postoji normalno prihvatanje činjenice da se radi za ženskog rukovodioca, većina (68.82%) ispitanika u istraživanju⁴⁴ smatra da postoji više muškaraca nego žena u biznisu (vidi sliku 6), dok preko polovine ispitanika (54.81%)⁴⁵ veruje da je verovatnije da će muškarci imati visoku poziciju u kompaniji (vidi sliku 7). Stoga, izgleda da pojedinci uviđaju realnost jaza između polova koji se može naći u poslovnom svetu.

Slika 6 Da li mislite da je više muškaraca ili žena u biznisu? (podeljeno po polovima) (Q.B13)

⁴⁴Rezultati iz ukupnog uzorka su statistički značajni. Albanski uzorak je dao statistički beznačajne rezultate.

⁴⁵Uočena razlika između mišljenja muškaraca i žena nije statistički značajna.

Slika 7 U vašem društvu, ko će verovatnije steći visoku poziciju u kompaniji? (podeljeno po polovima) (QB14)

Kada su upitani dalje o tome zašto žene ne drže visoke pozicije u kompanijama (vidi tabelu 1), većina ispitanika (66.89%) misli da je to zbog toga što u sektoru biznisa dominiraju muškarci (mada se može govoriti da je to više rezultat nego razlog). Međutim, većina (68.52%) ženskih ispitanika misli da je za odsutnost žena sa visokih pozicija u kompaniji kriv **nedostatak pomoći od strane države**. Mada nisu pruženi konkretni primeri vrsta državne pomoći, jasno je da kosovske žene smatraju da vlada igra važnu ulogu u njihovom ekonomskom osnaživanju.

	Mušk. (%)	Žene (%)	Ukupno (%)
Nemaju osobine/obrazovanje/veštine	28.31	22.29	24.94
Ne mogu biti predane plaćenom poslu toliko kao muškarci	44.34	41.14	42.55
Zbog svojih ličnih izbora	58.81	56.22	57.36
Zbog pritiska koji trpe od porodice	54.83	59.36	57.36
Pritisak kolega iz neposrednog radnog okruženja	34.45	41.68	38.49
Nedostaje pomoć od države	57.20	68.52	63.55
U poslovnom sektoru dominiraju muškarci	65.49	67.98	66.89
Kosovska tradicija ih ne ohrabruje dovoljno	54.65	62.32	58.93
Nema dovoljno vrtića za brigu o njihovoj deci	53.90	52.34	53.03

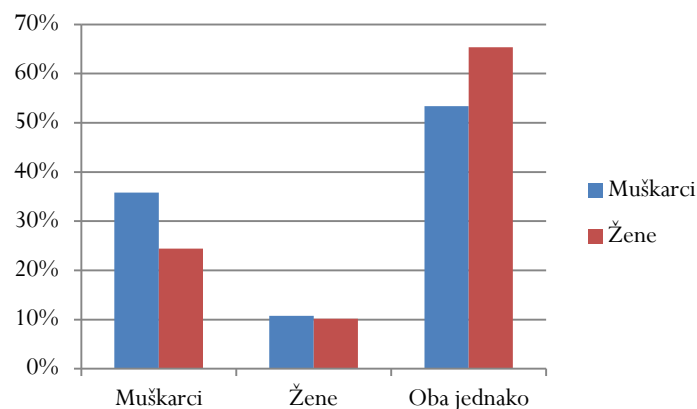
Tabela 1 Razlozi za to što nema žena na visokim pozicijama (podeljeno po polovima)

Pored toga, mišljenje je preko polovine ispitanika (52.03%) da su porodične odgovornosti najznačajniji razlog za odsutnost žena iz poslovne sfere (videti Tabelu 2). I muškarci i žene se slažu u vezi sa porodičnim odgovornostima; međutim, drugi najvažniji razlog za ženske ispitanike jeste nedostatak kapitala (44.83%), dok muškarci misle da se ovde radi o nedostatku iskustva kod žena (41.42%). Razočaravajući nalaz predstavlja činjenica da preko trećina stanovništva, 40.92% muškaraca i 41.30% žena, veruje da je značajan razlog za to što nema dovoljno žena u biznisu činjenica da "žene ne poseduju afinitet za biznis." Ovaj negativni stereotip nanosi štetu ravnopravnosti polova ne samo zato što nastavlja da održava mitove o tome šta je neko sposoban da radi na osnovu toga kojem polu pripada, već i zato što i preko 40% žena takođe veruje u ovo.

		Mušk. (%)	Žene (%)	Ukupno (%)
1. Žene se suočavaju sa diskriminacijom u svim oblastima; biznis nije izuzetak	Značajan razlog	30.48	41.86	36.67
	Ne mnogo značajan razlog	42.80	34.68	38.38
	Beznačajan razlog	16.91	13.66	15.14
	Ne znam	9.81	9.81	9.81
2. Porodične obaveze ne ostavljaju ženama dovoljno vremena za biznis	Značajan razlog	50.52	53.30	52.03
	Ne mnogo značajan razlog	29.90	29.69	29.78
	Beznačajan razlog	11.96	10.59	11.22
	Ne znam	7.63	6.42	6.97
3. Mali broj žena ima iskustvo u biznisu	Značajan razlog	41.42	33.86	37.30
	Ne mnogo značajan razlog	32.01	34.90	33.59
	Beznačajan razlog	16.32	20.42	18.55
	Ne znam	10.25	10.82	10.56
4. Žene nemaju kapital za biznis	Značajan razlog	37.50	44.83	41.48
	Ne mnogo značajan razlog	31.67	25.57	28.35
	Beznačajan razlog	20.63	18.56	19.51
	Ne znam	10.21	11.03	10.66
5. Žene nemaju afinitet za biznis	Značajan razlog	40.92	41.30	41.13
	Ne mnogo značajan razlog	28.81	28.30	28.53
	Beznačajan razlog	17.33	17.57	17.46
	Ne znam	12.94	12.83	12.88
6. Žene nemaju ambicije za biznis	Značajan razlog	21.25	18.45	19.73
	Ne mnogo značajan razlog	31.46	24.08	27.45
	Beznačajan razlog	31.25	43.41	37.85
	Ne znam	16.04	14.06	14.97
7. Žene se ne osećaju samouvereno u biznisu	Značajan razlog	24.12	21.79	22.86
	Ne mnogo značajan razlog	34.72	29.70	32.00
	Beznačajan razlog	23.49	31.81	28.00
	Ne znam	17.67	16.70	17.14

Tabela 2 Razlozi zašto u biznisu ima više muškaraca nego žena (podeljeno po polovima)

Najzad, u svetlu političkog liderstva većina ispitanika (60%) rekla je da bi oba pola mogla da budu dobri politički lideri (vidi sliku 8). Međutim, obeshrabrujuća činjenica je to da skoro trećina stanovništva kasni u svojoj percepciji političke ravnopravnosti polova, gde 35,84% muškaraca i 24,45% žena veruju da bi muškarci bili bolji politički lideri. Na žalost, njihove percepcije su u skladu i na liniji sa realnošću na Kosovu, imajući u vidu mali broj žena na pozicijama gde se donose političke odluke. Oni ispitanici koji misle da su muškarci bolji lideri, takođe su dali i nastavak na odgovore na otvorena pitanja o tome zašto tako misle. Oni su generalno opisali muškarce kao “bolje”, koristeći jako ukorenjene polne stereotipe kao što su “precizniji,” “sposobni,” i “pametniji,” ali su tu bile i karakteristike koje mogu odražavati realnost, kao što su “obrazovaniji” i “bolje informisani.”

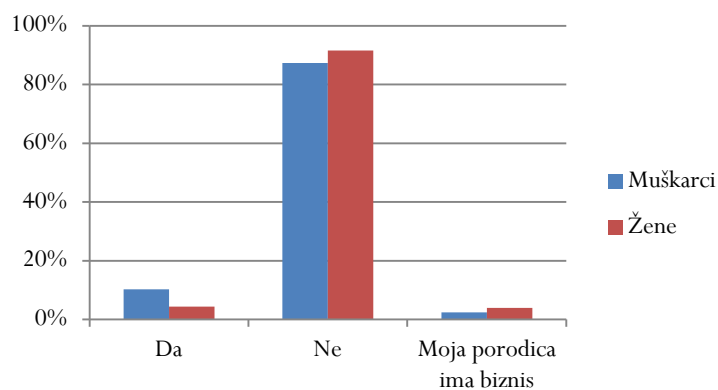

Slika 8 Po vašem mišljenju, ko je bolji politički lider, muškarci ili žene ? (podeljeno po polovima) (B6)

Vlasništvo nad biznisima

Što se tiče vlasništva nad biznisima, veći procenat vlasništva nad privatnim biznisima prijavljen je od muškaraca (10.28%) nego žena (4.42%) (vidi sliku 9). Prijavljeni nivo vlasništva nad biznisom od strane žena je niži od nacionalne prijavljene stope od 11% za više od polovine.

Slika 9. Da li posedujete privatni biznis? (podeljeno po polovima) (B16)

Slika 9 Da li posedujete privatni biznis? (podeljeno po polovima) (B16)

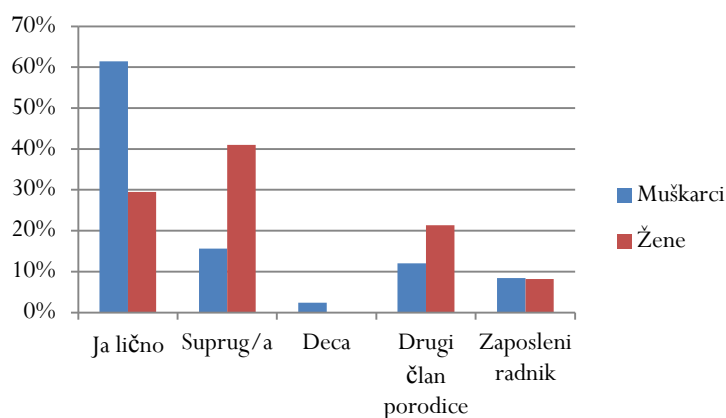
Dodatno, 26% ispitanika⁴⁶ prijavilo je da njihova porodica poseduje privatni biznis (vidi sliku 10).

⁴⁶Uočena razlika u mišljenjima između muškaraca i žena nije statistički značajna.

Slika 10 Da li vaša porodica poseduje privatni biznis? (podeljeno po polovima) (B17)

Još jedna primećena polna razlika jeste njihov pristup svakodnevnim operacijama. Dok 61.45% muških vlasnika biznisa izjavljuje da oni lično obavljaju svakodnevni posao u svom biznisu, manje od polovine žena koje su vlasnici biznisa (29.51%) jesu prevashodni rukovodioci u svojim biznisima. Tačnije, za većinu žena vlasnica biznisa (40.98%), njihovi muževi obavljaju dnevni posao, u poređenju sa samo 15.66% muških vlasnika biznisa koji su prijavili isto (videti sliku 11). Ovo može biti pripisano odgovornostima koje žene imaju u kući, i stoga im nedostaje vremena da vode biznis punim kapacitetom. Ovo je takođe na liniji sa ostalim istraživanjima koja su ranije pomenuta u ovom izveštaju, u vezi sa ženama vlasnicima biznisa i njihovim pozicijama u lancu odlučivanja.

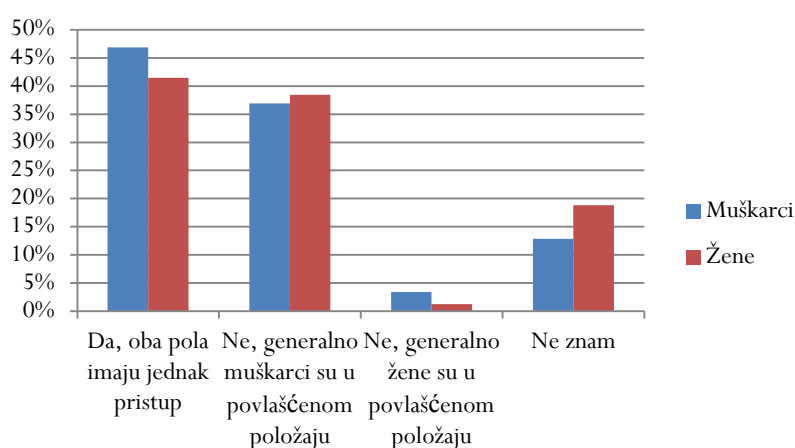
Slika 11 Ako ste vi vlasnik privatnog biznisa, ko obavlja svakodnevni posao? (Podeljeno po polovima) (B16.1)

Sveukupno, najčešći značajan problem za vlasnike biznisa jesu visoke kamatne stope (45.24%) i nedostatak kapitalnih investicija (41.22%). Mada nalazi (vidi tabelu 3) nisu dostigli statistički značaj (tj, podaci ne mogu naći statistički značajnu razliku između toga kako su muškarci i žene odgovarali na pitanja), oni ipak odražavaju druga istraživanja na ovu temu koja su razmatrana u drugim delovima ovog izveštaja.

		Mušk. (%)	Žene (%)	Ukupno (%)
Poreska stopa	Značajan problem	36.49	37.93	37.12
	U određenoj meri	40.54	34.48	37.88
	Ne uopšte	22.97	27.59	25.00
Proces plaćanja	Značajan problem	18.92	16.95	18.05
	U određenoj meri	54.05	42.37	48.87
	Ne uopšte	27.03	40.68	33.08
Zakonski sistem	Značajan problem	30.56	18.97	25.38
	U određenoj meri	41.67	43.10	42.31
	Ne uopšte	27.78	37.93	32.31
Nema kapitalnog investiranja	Značajan problem	49.32	31.03	41.22
	U određenoj meri	30.14	44.83	36.64
	Ne uopšte	20.55	24.14	22.14
Visoke kamatne stope	Značajan problem	48.57	41.07	45.24
	U određenoj meri	27.14	30.36	28.57
	Ne uopšte	24.29	28.57	26.19
Slabe veštine zaposlenih	Značajan problem	10.29	8.62	9.52
	U određenoj meri	29.41	31.03	30.16
	Ne uopšte	60.29	60.34	60.32
Korupcija	Značajan problem	31.34	21.43	26.83
	U određenoj meri	14.93	16.07	15.45
	Ne uopšte	53.73	62.50	57.72
Ostalo	Značajan problem	7.27	6.67	7.00
	U određenoj meri	12.73	28.89	20.00
	Ne uopšte	80.00	64.44	73.00

Tabela 3 Problemi sa kojima se suočavaju vlasnici biznisa (podeljeno po polovima)

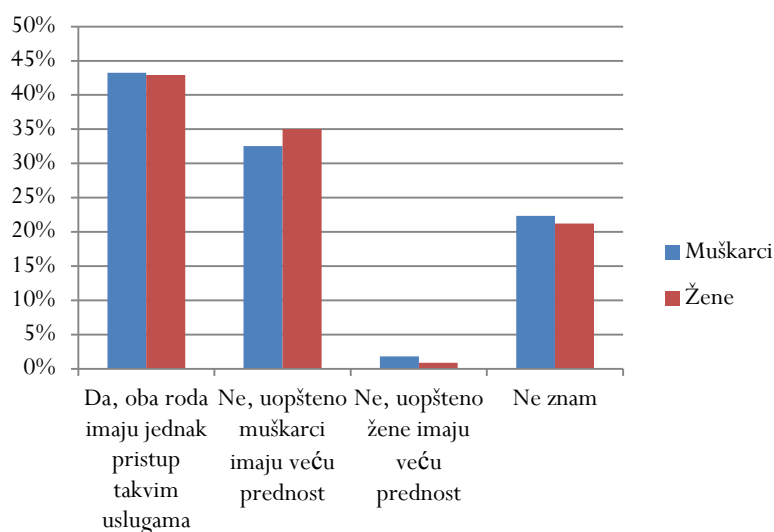
Dosledno mnogo nižem procentu žena koje učestvuju u kosovskoj privredi, većina ispitanika veruje da polovi nemaju ravnopravan pristup mogućnostima i šansama za biznis, pa su odgovori bili da muškarci imaju bolju dostupnost (37.75%), da žene imaju bolju dostupnost (2.23%) ili ne znaju (16.20%) (vidi sliku 12).⁴⁷

Slika 12 Da li muškarci i žene imaju ravnopravan pristup poslovnim mogućnostima i šansama? (podeljeno po polovima) (B22)

⁴⁷Rezultati iz ukupnog uzorka su statistički značajni. Albanski uzorak je dao statistički beznačajne rezultate.

Na istoj liniji, većina ispitanika⁴⁸ priznaje da postoji nejednak pristup polova podršci za osnivanje biznisa (vidi sliku 13).

Slika 13 Da li muškarci i žene imaju jednak pristup podršci za osnivanje biznisa? (podeljeno po polovima) (B23)

Razlozi koji ispitanici navode za ove razlike pri pristupu naglašeni su dole (vidi tabelu 4), sa tradicijom kao glavnim razlogom za nepostojanje ravnopravnog pristupa poslovnim mogućnostima (57.73%) i podršci biznisu (66.21%). Nalazi u tabeli 4 ne postižu statistički značaj (tj. podaci ne mogu da ustanove statistički značajnu razliku između odgovora koje su dali muškarci i onih koje su dale žene).

	Dostupnost šansi za biznis			Dostupnost podrške biznisu		
	Muš. (%)	Žene (%)	Ukupno (%)	Muš. (%)	Žene (%)	Ukupno (%)
Obrazovanje	8.37	7.37	44	5.56	10.34	8.30
Tradicija	57.37	58.01	57.73	65.74	66.55	66.21
Nema pravničkog znanja	3.98	3.53	3.73	4.63	2.76	3.56
Nedostatak finansija	7.57	9.62	8.70	14.81	12.41	13.44
Razlika u polovima, tj. materinstvo	18.33	17.31	17.76			
Nedostatak vrtića za brigu o deci	1.99	3.21	2.66			
Nedostatak informacija				5.56	5.17	5.34
Ostalo	2.39	0.96	1.60	3.70	2.76	3.16

Tabela 4 Razlozi za nejednak pristup poslovnim mogućnostima i podršci biznisu (podeljeno po polovima)

Pristup finansijama

Većina ispitanika koji su vlasnici biznisa finansirala je svoje početne poslove novcem koji je ili lični ili porodični (videti tabelu 5). Otpor u odnosu na kredite banaka, koji se oseća na celom Kosovu, potvrđen je i ovde, sa samo

⁴⁸Uočena razlika u mišljenjima između muškaraca i žena nije statistički značajna.

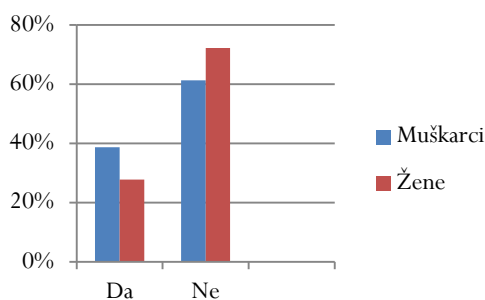
3.13% pojedinaca koji koriste kredite. Nalazi u tabeli 5 ne ostvaruju statistički značaj (tj. podaci ne mogu da ustanove da se odgovori muškaraca značajno razlikuju od odgovora žena na ova pitanja).

	Muškarci (%)	Žene (%)	Ukupno (%)
Lični kapital	10.86	7.02	8.70
Porodični kapital	13.11	8.50	10.53
Kredit od banke	3.37	2.93	3.13
Pozajmica od rođaka	1.50	0.88	1.15
Donacija od međunarodne organizacije	0.75	0.88	0.82

Tabela 5 Finansijski izvori za pokretanje biznisa („start-up“) – podeljeno po polovima

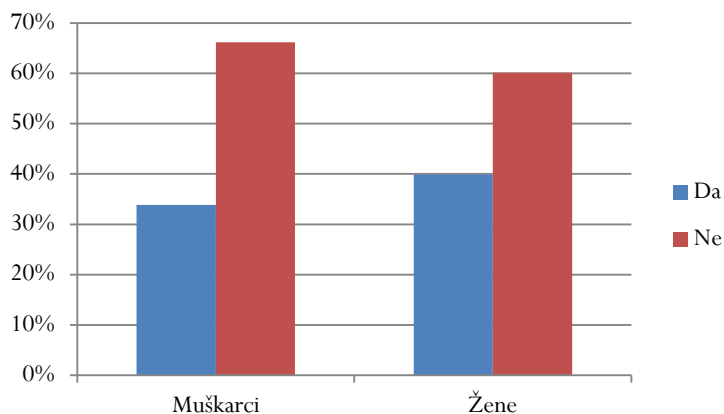
U skladu sa generalno postojećim stavom nevoljnosti u odnosu na bankarske zajmove, manje od trećine (32.55%) ispitanika je uzelo zajam od banke ili neke druge finansijske institucije, uz značajnu razliku između muškaraca (38.69%) i žena (27.81%) (vidi sliku 14). Slabije učesće žena u uzimanju kredita može da ima razlog u preprekama koje su povezane sa već pominjanom činjenicom da one ne poseduju dovoljno imovine na svoje ime koja bi im služila kao garancija.

Slika 15. Da li lično poznajete bilo koju ženu koja je uzela zajam od finansijske institucije? (podaci podeljeni po polovima) (B.28)

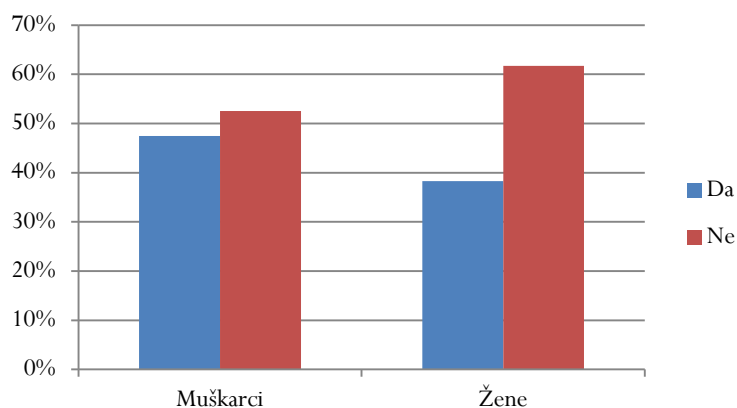
Slika 14 Da li ste ikada uzimali kredit od banke ili druge finansijske institucije? (podaci podeljeni po polovima) (B26)

Pored ovoga, 60.09% žena i 66.15% muškaraca ne poznaju lično niti jednu ženu koja je uzela zajam od MFI (vidi sliku 15).

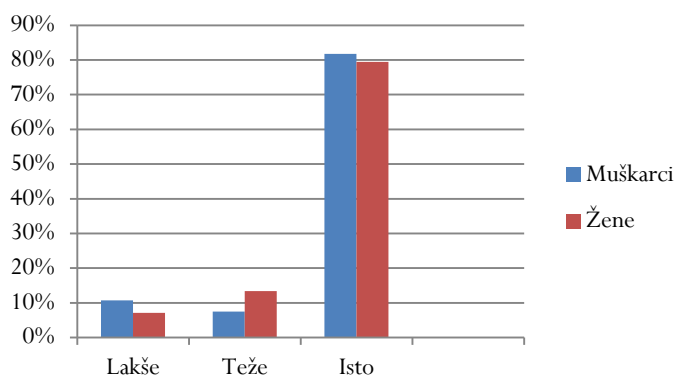
Slika 15 Da li lično poznajete bilo koju ženu koja je uzela zajam od finansijske institucije? (podaci podeljeni po polovima) (B.28)

Vredno je napomenuti, međutim, da između jedne polovine i dve trećine ispitanika⁴⁹ ne znaju šta je to MFI (vidi sliku 16). Blizu 10 procentnih poena razlike između nivoa znanja muškaraca (61.72%) i žena (52.53%) jasno dokazuje poentu diskusije o jazu između polova kada se govori o finansijskoj pismenosti na Kosovu.

Slika 16 Da li znate šta je to Mikrofinansijka institucija? (podaci podeljeni po polovima) (B27)

Najzad, čak iako većina ispitanih žena nikada nije uzela kredit, a većina ispitanika i ne poznaje nijednu ženu koja je uzela kredit, približno četiri petine (80.45%)⁵⁰ misli da oba pola imaju jednake šanse da obezbede dobijanje kredita (vidi sliku 17). Ovaj nalaz pokazuje da taj utisak o postojanju visokog nivoa polne ravnopravnosti pri traženju kredita / finansija, mada je na liniji i u skladu sa zakonskim okvirom, ipak se ne podudara sa postojećom realnošću na Kosovu. Stoga, velika većina ispitanika (naročito žene), nisu svesni ove činjenice, i pričaju o važnosti potrebe za jačanjem uloge Vlade u edukaciji svojih građana u vezi sa svim aspektima kosovske ekonomske realnosti.

Slika 17 Da li mislite da žene mogu da dobiju kredit lakše ili teže nego muškarci? (podaci podeljeni po polovima) (B29)

4.3. Iskustvo fokus grupe

Kao što je već rečeno, diskusije fokus grupa pružile su dodatni pogled na pitanja polova u poslovanju, i zasnivaju se više na iskustvima učesnika kao preduzetnika, a manje na njihovim ličnim mišljenjima o određenim temama. Generalni nalazi iz diskusija fokus grupa u vezi sa poslovnim okruženjem su sledeći:

⁴⁹Rezultati iz sveukupnog uzorka su statistički značajni. Albanski uzorak dao je statistički beznačajne rezultate.

⁵⁰Rezultati iz sveukupnog uzorka su statistički značajni. Albanski uzorak dao je statistički beznačajne rezultate.

- **Podrška porodice** je bila identifikovana među učesnicima fokus grupe kao glavni faktor podrške. Mada je većina žena rekla da to što su vlasnice biznisa ne umanjuje njihove porodične odgovornosti, pomoć koju dobijaju od svoje porodice im olakšava da nastave da rade u biznisu.
- Svi učesnici su iskazali svoj duboki **afinitet za biznis**, i rekli su da, ako bi se ukazala takva prilika, oni bi opet pokrenuli neki novi biznis.
- Većina učesnika izjavila je da je **dostupnost finansija** jedna od glavnih prepreka za njihov poslovni razvoj, navodeći da, iako su krediti banaka neophodni za započinjanje ili razvijanje sopstvenog biznisa, uslovi za dobijanje tih zajmova, tj. **visoke kamatne stope** i potreba da se sa otplatom započne ubrzo nakon što se zajam dobije, predstavljaju nepovoljne prilike. Kao rezultat ovoga, mnogi od njih su sprečeni da pokrenu nove biznise ili da proširuju one postojeće.
- Većina žena je svoje biznise pokrenula uz korišćenje **ličnih finansijskih sredstava ili finansijske pomoći svoji porodica**. Nekoliko učesnika dobilo je grantove, a nekoliko njih je dobilo kredite od MFI. Neki učesnici su iskazali da nisu voljni da traže kredit od MFI zbog njihovih kamatnih stopa koje su više nego one u bankama. Po rečima jednog od učesnika fokus grupe, *“Ako dobijete kredit od [Organizacija X], kamatna stopa kod njih je veoma visoka i stoga vaš čitav profit će biti potrošen na otplatu kredita, a uz to kredit je kratkoročan, maksimalno do tri godine.”* Još jedno iskustvo o kojem su učesnici pričali jeste dobijanje niske kamate od organizacije iz Bangladeša, gde je zajam dat grupi žena, a one su radile zajednički kako bi uštedele novac.
- Da bi se uslovi za kredite i zajmove učinili povoljnijim, učesnici bi voleli da banke ponude više stimulacija, kao što bi bio **grejs period od godinu dana**, što bi im omogućilo da započnu sa plaćanjem rata kredita godinu dana nakon što dobiju taj kredit. Druga sugestija bila je da takođe i Vlada obezbedi 50% finansijskih sredstava za žene koje su zainteresovane da pokrenu sopstveni biznis; da se novoosnovana preduzeća čiji su vlasnici žene izuzmu od obaveze plaćanja poreza na promet tokom prve dve ili tri godine; kao i da se napravi fond koji bi subvencionisao visoke kamate za biznise u vlasništvu žena, kako bi one bile u stanju da se dalje razvijaju.
- Učesnici fokus grupe rekli su da pred njima često stoji izazov koji dolazi od preovlađujućeg mišljenja da je svet biznisa muški svet, a da nije za žene. Jedna je izjavila da, iako joj je njen stanodavac omogućio da iznajmi svoj poslovni prostor od njega, dve nedelje kasnije je zahtevao da se sretne i upozna sa njenim ocem, da bi se osećao sigurnim i da bi mu to bio neki oblik garancije.
- Učesnice su potvrdile da, iako priznaju da postoje poteškoće za žene preduzetnice, ipak ne smatraju da žene, u poređenju sa muškarcima, imaju manjak prednosti u poslovanju kada se radi o veštinama. Takođe je važno napomenuti da je, tokom trajanja fokus grupe, većina učesnica potvrdila da se ne osećaju inferiorno u odnosu na muškarce i da su samouverene u pogledu osećanja da poseduju sopstveni kapacitet koji je potreban za bavljenje biznisom.⁵¹
- Mada postoji nekoliko primera gde je od žena zahtevano da dovedu svoje muževe ili očeve **tokom registracije biznisa**, većina je rekla da nisu imale nikakvih problema sa ovim procesom.
- Postignut je opšti konsenzus u vezi sa tim da postoji **nedostatak saradnje i umrežavanja** među ženama preduzetnicima. Istaknuta je potreba da se razmenjuju iskustva i da postoji opšta saradnja. Tokom diskusija fokus grupe, organizacije, kao što su „Žene u biznisu“ i „G7“ su pomenute kao resursi za informacije. Jedna učesnica rekla je da pokreće sa radom biznis centar za žene u Prištini.

⁵¹ S obzirom da preko 41% ženskih ispitanika u anketi misli da žene nemaju afiniteta za biznis, učesnice fokus grupe nisu predstavnice svih žena sa Kosova.

4.4. Zakonsko okruženje

U svrhu ovog izveštaja, zakonsko okruženje znači i zakonski okvir koji štiti principe ravnopravnosti polova na Kosovu, a ovaj izraz se odnosi i na pravosudni sistem čiji posao je da podržava i sprovodi i primenjuje ove principe, uz pravičnost, efikasnost i transparentnost.

4.4.1. Kontekst

Zakonsko okruženje na Kosovu funkcioniše unutar pravnog okvira koji vodi računa o pitanjima polova,⁵² što je u skladu sa EU *acquis* u svrhu budućih evropskih integracija. Mnoštvo aktera sačinjava nacionalnu mašineriju za sprovođenje i izvršenje pitanja koja se tiču ravnopravnosti polova, ubrajajući ovde AGE, Kancelariju za dobru upravu, ljudska prava, ravnopravne mogućnosti i pitanje polova (Kancelarija premijera), Jedinicu za ravnopravnost polova (Institucija Ombudsmana), službenike za ravnopravnost polova u ministarstvima i opštinama, Međuministarsku grupu za ravnopravnost polova, onda Odbor Skupštine Kosova za ljudska prava, ravnopravnost polova, nestala lica i peticije, parlamentarni klub žena (Skupština), kao i opštinske odbore za ravnopravnost polova.

Međutim, ostaje činjenica da ovde nedostaje nadgledanje implementacije i izvršenja postojećeg zakonodavstva, što doprinosi tome da ne samo da se ne ispunjavaju standardi EU za ravnopravnost polova, već se time omogućava i dalja diskriminacija po osnovu pola.

Ocena pitanja polova USAID-a/Kosovo iz 2012 identifikovala je sledeća pitanja za sledeće teme koje mogu negativno uticati na žene unutar okvira kosovskog pravnog sistema: 1) neefikasnost sudova koji donose odluke (naročito u predmetima nasilja u porodici i razvoda/starateljstvima); 2) neizvršenje zakona koji se odnose na ravnopravnost polova (na primer Zakon o ravnopravnosti polova); 3) "reputacija" sudova za koje se smatra da imaju predrasude protiv žena, a to je vodilo izbegavanju sudova i rešavanju sporova izvan zakonskog sistema; i 4) činjenica da sudije često ne objašnjavaju osnove za svoje presude (čak i kada zakon od njih zahteva da to učine), znači da žene koje izgube imanje, decu ili drugu imovinu bivaju ostavljene bez obrazloženja takve odluke.⁵³

Pitanja imovinskih prava predstavljaju poseban izazov za ženu. Po projektu USAID-a "podizanje svesti građana i učestvovanje u pravosudnom sistemu", trinaest organizacija civilnog društva pratilo je rad sudova širom Kosova kako bi se povećala transparentnost i odgovornost pravosudnog sistema.⁵⁴ Aktivnosti nadgledanja bile su usredsređene na brojna pitanja, ubrajajući ovde i rad sudova na pitanjima imovinskih prava gde su stranke žene. Diskriminatorne prakse sudova su primećene u ovoj oblasti, kao što je propust da se obaveste udate ćerke o procedurama nasledstva (Osnovni sud u Đakovici)⁵⁵ i savetovanje udate žene da svoj deo nasledstva prepusti svojoj braći (Osnovni sud u Peći).⁵⁶ Postojanje ovakvih praksi može da doprinese tome da žene nemaju volje da koriste zakonski sistem za potraživanje svojih imovinskih prava. U istraživanju o imovinskim i nasledničkim

⁵² Zakoni i politike koji podržavaju ravnopravnost polova na Kosovu obuhvataju: Ustav Kosova (sadrži u sebi CEDAW), Zakon o ravnopravnosti polova (trenutno u postupku revizije?), Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, Zakon protiv diskriminacije, Zakon o porodici, kao i kosovski Program za ravnopravnost polova (2008-2013).

⁵³ Catherine Cozzarelli (2012): Ocena države po pitanju polova (*Country Gender Assessment*) za USAID/Kosovo: Verzija za spoljnu publiku, Washington, DC: USAID, str. 28.

⁵⁴ Još jedna aktivnost praćenja slučajeva koji se odnose na nasledstvo obavlja se preko asocijacije advokata NORMA. Za više informacija, videti: Asocijacija advokata NORMA, Istraživanje i praćenje i nadgledanje sprovođenja zakona o ravnopravnosti polova.

⁵⁵ ATRC (2014) Nalazi i preporuke lokalnih organizacija nakon obavljenih aktivnosti praćenja rada sudova, Priština: USAID/Kosovo, str. 7.

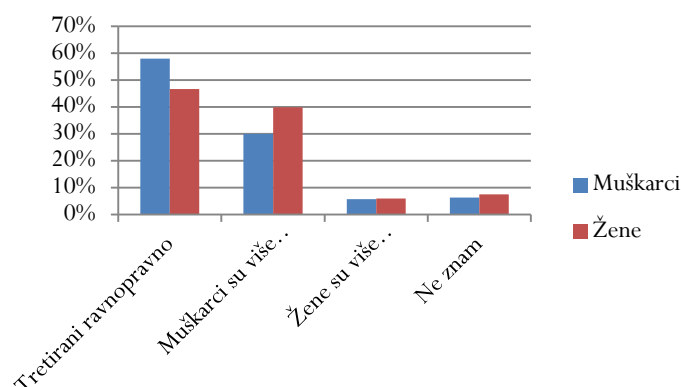
⁵⁶ ATRC (2014) Nalazi i preporuke lokalnih organizacija nakon obavljenih aktivnosti praćenja rada sudova, Priština: USAID/Kosovo, str. 11.

pravima žena iz 2011 godine, samo je oko 20% ispitanika smatralo da žene dobijaju dovoljnu podršku od pravosudnog sistema kada traže ostvarenje svojih prava kao naslednice.⁵⁷

4.4.2. Percepcije iz istraživanja

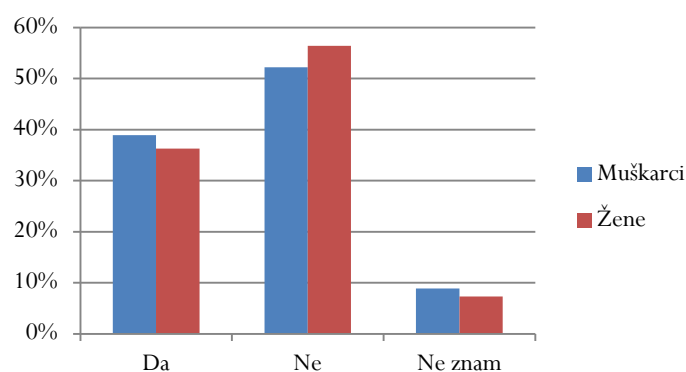
Pitanja iz ankete je trebalo da odmere mišljenja ispitanika u vezi sa ravnopravnošću polova unutar zakonskog okvira, i njihova iskustva, poverenje i poznavanje pravosudnog sistema na Kosovu.

Tek nešto manje polovine ženskih ispitanika smatra da se muškarci i žene na Kosovu tretiraju ravnopravno, uz 39.83% njih koji imaju utisak da su, u stvari, muškarci bolje tretirani (vidi sliku 18). Interesantno je, blizu trećine muškaraca takođe priznaje da oni imaju prednosti samo zbog toga što su muškarci jer i oni takođe misle da su bolje tretirani.

Slika 18 Da li se muškarci i žene u vašem društvu tretiraju različito? (podaci podeljeni po polovima) (B8)

Prema istraživanju, nasleđivanje i imovinska prava predstavljaju jednu oblast stalne, tekuće diskriminacije na štetu žena na Kosovu. Nalazi istraživanja su u skladu i na liniji sa realnošću, gde preko polovine ispitanika (54.56%)⁵⁸ izjavljuje da žene u njihovim porodicama ne ostvaruju svoje zakonsko pravo na nasledstvo (vidi sliku 19). Kada se podaci razvrstaju po etničkoj pripadnosti, žene u srpskim familijama će verovatnije zahtevati svoje nasledstvo (67.98%), u poređenju albanskim porodicama, gde ova stopa iznosi 29.79%.

Slika 19 Da li se pravo žena na nasleđivanje imovine praktikuje u vašoj najbližoj familiji? (podaci podeljeni po polovima) (J1)

Preko dve trećine ispitanika u čijim familijama žene traže svoja prava, navode porodičnu tradiciju kao prevashodni razlog za ovakvo ponašanje (vidi tabelu 6).

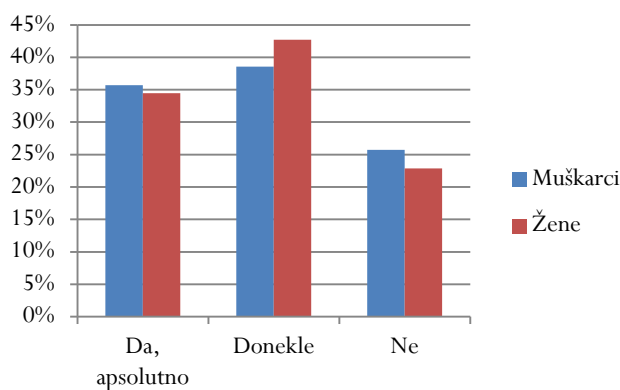
⁵⁷Kosovski centar za rodne studije (2011) Prava žena u nasleđivanju na Kosovu, Priština, str. 45.

⁵⁸Uočena razlika u mišljenjima između muškaraca i žena nije statistički značajna.

	Muš. (%)	Žene (%)	Ukupno (%)
Nema znanja o zakonima	5.54	0.74	2.81
Porodična tradicija	64.82	72.77	69.34
Nema imovine koja bi se delila	9.45	12.62	11.25
One same ne žele nikakvo nasleđstvo	18.57	13.61	15.75
Ostalo	1.63	0.25	0.84

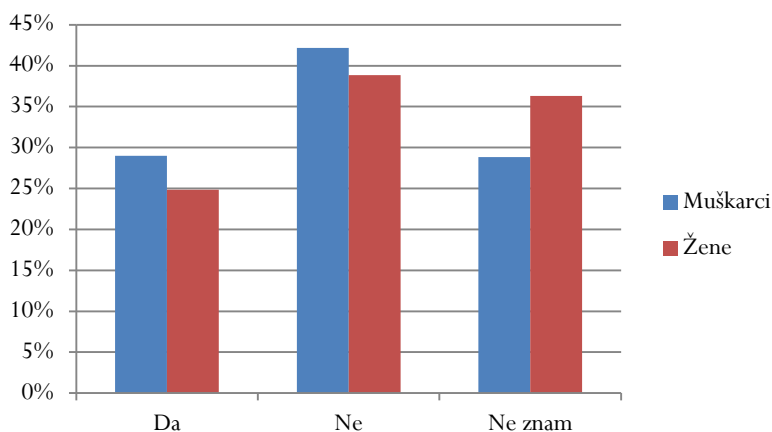
Tabela 6 Razlozi zašto žene ne ostvaruju svoja prava u vezi sa nasleđivanjem

Kada im je postavljeno pitanje o njihovom poverenju u pravosudni sistem, tek nešto više od trećine ispitanika⁵⁹ iskazuje apsolutno poverenje (vidi sliku 20). Ispitanici koji veruju sudu samo u izvesnoj meri, ili nemaju poverenja u sudove, navode kao glavne razloge za ovakvo svoje razmišljanje korupciju, nepravdu i neefikasnost.

Slika 20 Da li imate poverenja u kosovski pravosudni sistem? (podaci podeljeni po polovima) (J3)

Tek između četvrtine i trećine ispitanika smatra da se pravni predmeti izvršavaju delotvorno (vidi sliku 21).

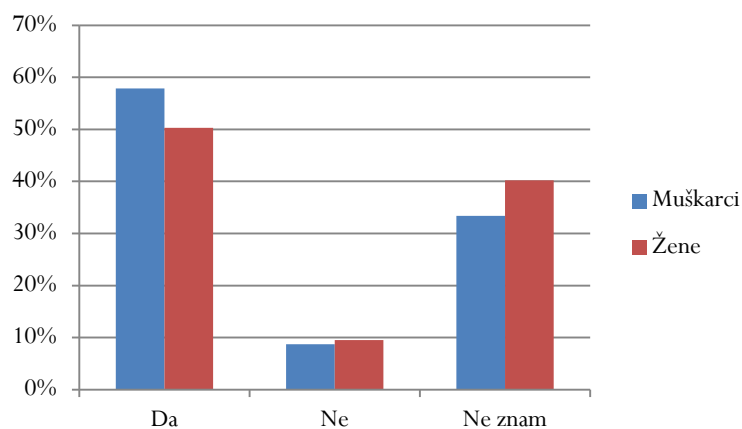
Slika 21 Da li smatrate da se pravni predmeti na Kosovu izvršavaju na delotvoran način? (podaci podeljeni po polovima) (J4)

Pored ovoga, preko polovine ispitanika (53.65%) smatra da sudovi ravnopravno tretiraju žene i muškarce,⁶⁰ a na ovaj način razmišlja više muškaraca (57.89%) nego žena (50.29%) (vidi sliku 22). Jedan interesantan nalaz ovde jeste činjenica da veoma veliki procenat ženskih ispitanika – 40.20% kaže da ne znaju, za šta bi razlog moglo da bude nepostojanje njihovog iskustva u vezi sa pravosudnim sistemom. Kada je zatraženo da dalje objasne zašto

⁵⁹Uočena razlika u mišljenjima između muškaraca i žena nije statistički značajna.

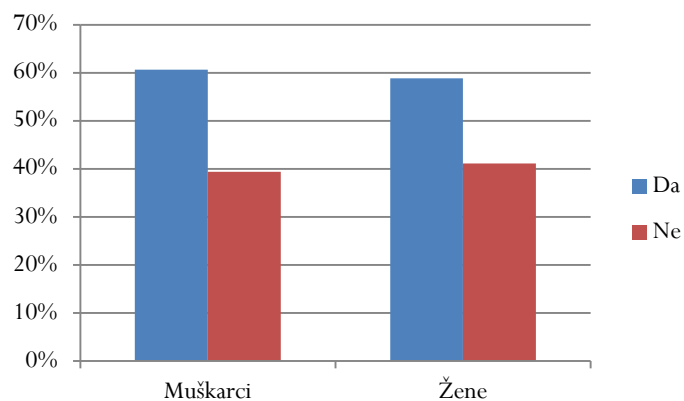
⁶⁰Rezultati iz sveukupnog uzorka su statistički značajni. Albanski uzorak dao je statistički beznačajne rezultate

misle da žene nisu ravnopravno tretirane, odgovori su se kretali od “žene nemaju nikakvu moć”; “muškarcima je lakše”; do “žene nemaju nikakva prava”.

Slika 22 Da li smatrate da su pred sudovima žene tretirane isto kao i muškarci? (podaci podeljeni po polovima) (J5)

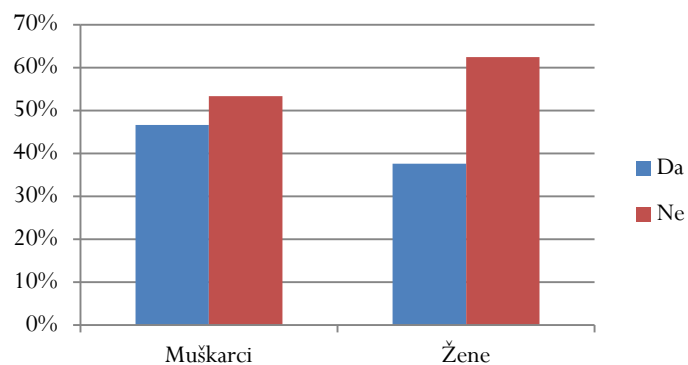
Na pitanje o sporovima, ispitanici su pokazali više pouzdanja u rešavanju ličnih sporova nego onih koji su po prirodi poslovni. Blizu 60% ispitanika⁶¹ zna gde treba da odu ukoliko imaju lični spor (vidi sliku 23). Međutim samo 41.63% ispitanika zna kako da se bavi sporovima u biznisu.

Slika 23 Ukoliko imate lični spor, da li znate gde treba da odete ? (podeljeno po polovima) (J6)

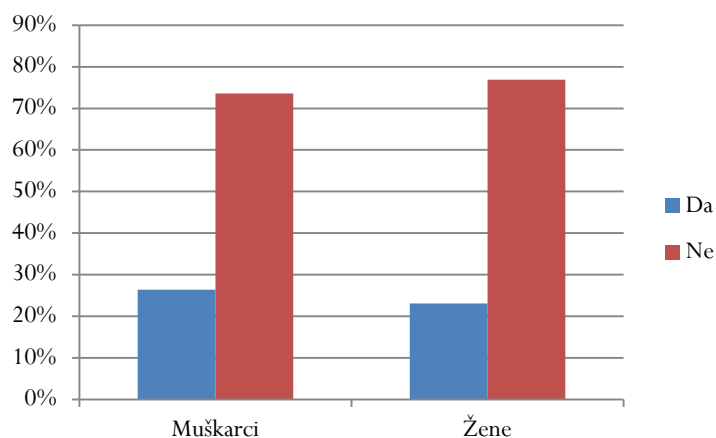
⁶¹Uočena razlika u mišljenjima između muškaraca i žena nije statistički značajna.

Izgleda da je ovo naročito problematično za žene, gde skoro dve trećine ženskih ispitanika nije znalo šta da čini (vidi sliku 24).

Slika 24 Ukoliko imate spor u biznisu ili na poslu, da li znate kome treba da se obratite? (podaci podeljeni po polovima) (J7)

Tri četvrtine ispitanika (75.43%)⁶² nije čulo za medijaciju ili arbitražu kao mogućnosti za rešavanje sporova (vidi sliku 25).

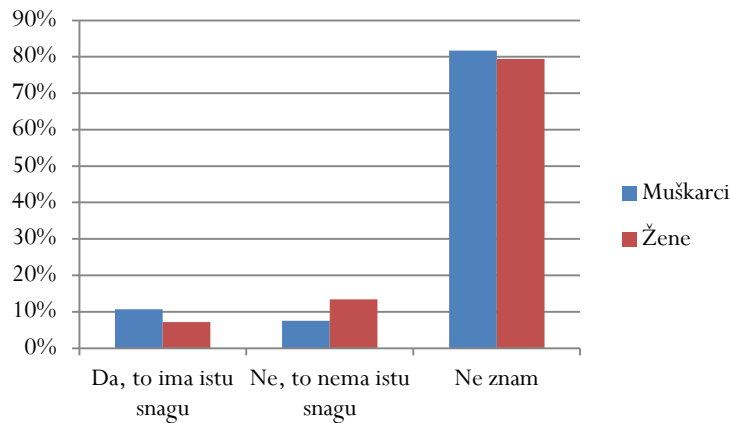

Slika 25 Da li ste čuli za medijaciju ili arbitražu? (podaci podeljeni po polovima) (J8)

Od onih koji znaju šta je arbitraža 71.49%⁶³ nije znalo da li ona ima istu snagu kao sudska odluka (vidi sliku 26).

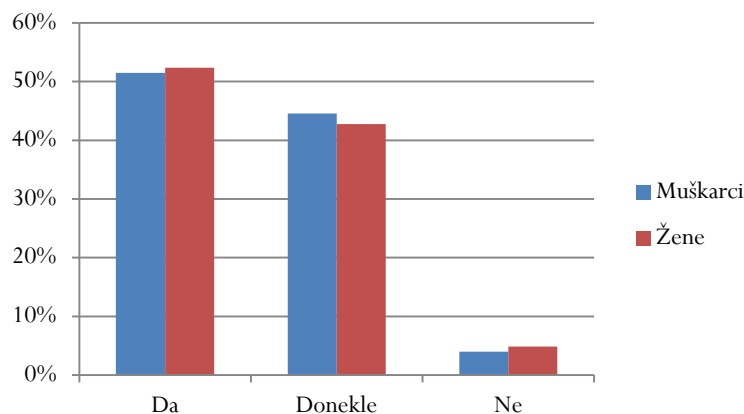
⁶²Uočena razlika u mišljenjima između muškaraca i žena nije statistički značajna.

⁶³Uočena razlika u mišljenjima između muškaraca i žena nije statistički značajna.

Slika 26 Da li znate da li medijacija i arbitraža imaju istu snagu kao i sudska odluka? (podaci podeljeni po polovima) (J.8.1)

Uprkos niskom nivou znanja koje je utvrđeno i kod muškaraca i kod žena u vezi sa pitanjima koja se odnose na medijaciju i poslovne/radne sporove, 43.54% ispitanika⁶⁴ smatra sebe informisanim o svojim pravima kao građanina Kosova u izvesnoj meri, dok 51.96% smatra da su u potpunosti informisani (vidi sliku 27).

Slika 27 Da li mislite da ste informisani o svojim pravima kao građanin Kosova? (podaci podeljeni po polovima) (J.10)

4.4.3. Iskustvo fokus grupe

Opšte percepcije i iskustva učesnica fokus grupe u vezi sa zakonskim okruženjem obuhvataju:

- Većina učesnica fokus grupe izjavila je da se prava u vezi sa nasleđivanjem i imovinom realizuju kod žena u njihovim porodicama. Ipak, mnogi od njih su takođe rekli da ne bi tražili svoj deo nasledstva iz razloga koji obuhvataju manje uspešne srodnike kojima je ovo potrebnije, a i već se osećaju zahvalnim svojim roditeljima tome što su im obezbedili obrazovanje i ne žele da traže od njih ništa preko toga. Ukupno, razlozi za odricanje od imovinskih prava su izgleda zasnovani na prihvaćenom moralnom kodeksu pravičnosti i krivice, pre nego na zakonskim pravima. Takođe je pomenuto da je važno učiti mlađe generacije o ovom pitanju tako da žene ne moraju da nastavljaju da se sa ovim bore u budućnosti.
- Većina učesnica fokus grupe nije iskazala pouzdanje u efikasnost i pravičnost sudova, i sklone su tome da više žele da razreše svoje probleme koji se odnose na biznis izvan sudova. U stvari, mnoge su govorile o ličnim primerima gde sudski predmeti traju godinama.

⁶⁴Uočena razlika u mišljenjima između muškaraca i žena nije statistički značajna.

- Iako većina učesnica koristi pisane ugovore i veruje u njihovu korisnost, one ne očekuju nikakvu pomoć od pravnog sistema ukoliko druga strana prekrši ugovor. Zato one radije rešavaju ugovorna neslaganja izvan sudova.

5. ZAKLJUČCI

Uprkos ograničenom fokusu ovog izveštaja, nalazi ukazuju na to da mišljenje građana Kosova u vezi sa ravnopravnošću polova u privrednom i pravnom sektoru jeste na višem nivou nego što je realnost. Na primer, dok oko 80% možda želi da veruje da muškarci i žene imaju ravnopravan pristup u dobijanju kredita, podaci koje su dali sami ovi ispitanici govore drugačije.

Dalje, moglo bi se govoriti da sami ispitanici, i muškarci i žene, kao predstavnici čitavog kosovskog društva, jesu često krivi za održavanje polne neravnopravnosti u životu - na osnovu mnogih stereotipnih verovanja kojih se drže u vezi sa ulogama polova. Sa svojim aspiracijama da se pridruži Evropskoj Uniji, u kosovskom najboljem interesu jeste da radi i ulaže napore u pravcu iskorenjivanja ovakvih verovanja, i da promoviše principe rodne ravnopravnosti u svim sferama života. Sa ovom činjenicom na umu, koristan i praktičan ishod ovog istraživanja bio je identifikovanje ulaznih tačaka za podizanje nivoa privrednih i zakonskih mogućnosti za žene.

6. PREPORUKE

Program izvršenja privrednog zakonodavstva (CLE) kroz svoje istraživanje donosi informacije o brojnim aktivnim pitanjima koje bi mogle voditi daljem jačanju žena i pozitivnim promenama u trenutno postojećim iskrivljenim percepcijama u vezi sa pitanjem ravnopravnosti polova. Teme koje se odnose na polove su višeslojne i višesektorske, i kao takve zahtevaju pažnju i delanje mnogih aktera i zainteresovanih strana. Stoga, preporuke ovog izveštaja za stvaranje boljih privrednih mogućnosti za kosovske žene izložene su uz razumevanje da saradnja između donatora, vlade i civilnog društva predstavlja presudan faktor za njihov uspeh i održivost.

Preporuke na nacionalnom nivou:

- **Prikupiti i kategorisati kvalitativne i kvantitativne podatke koje se odnose na ekonomsko učestvovanje žena na Kosovu.** Kao što je na drugim mestima u ovom izveštaju pomenuto, nedostatak pouzdanih podataka o broju biznisa u vlasništvu žena, o aktivnostima ovih preduzeća u vezi sa kreditima, razlikama u platama na osnovu pola, broju žena u sivoj ekonomiji, itd. – sve ovo je veoma potrebno. Mada je Ministarstvo trgovine već započelo sa prikupljanjem podataka koji su podeljeni po polovima a odnose na vlasništvo MSP, potrebno je da se odradi više posla u pogledu saradnje na nivou čitave vlade, uključujući ovde i Agenciju za statistiku, AGE, Ministarstvo za trgovinu i industriju, kao i druge važne organizacije, a potrebne su i jasne linije odgovornosti za prikupljanje podataka, nadgledanje i evaluaciju.
- **Izraditi pakete usluga za ženske preduzetnike.** Na osnovu potreba žena preduzetnica, Agencija za razvoj MSP bi trebalo da izradi pakete usluga koji, u zavisnosti od okolnosti, mogu sadržati finansijsku pomoć (do 50%) za započinjanje biznisa; poreske stimulacije; i dostupnost usluga za mentorstvo i razvoj biznisa.
- **Jačanje i proširenje opsega usluga koje se pružaju radnim ženama.** Većina ženskih ispitanika iz ankete doživljava odsustvo pomoći države kao glavnog krivca za nisku zastupljenost žena na visokim pozicijama. AGE i Ministarstvo za rad i socijalna pitanja bi trebalo da identifikuju potrebe radnih žena koje su pokušavale da se popnu na višu lestvicu karijere i da izrade plan aktivnosti koji bi služio kao njihova pomoć. Specifične inicijative mogu obuhvatati ciljane tehničke treninge, mentorske mreže i pomoć i podršku u vezi sa brigom o deci. Pored ovoga, podrška politici materinskog odsustva koje bi

štitilo i bilo korisno za žene, više nego za njihove poslodavce, predstavlja neophodan korak u tome da se obezbedi da žene stupe i ostanu u redovima radne snage.

- **Izvesti mapiranje banaka, MFI i drugih organizacija koje pružaju usluge kreditnih pozajmica za žene preduzetnike.** Agencija za razvoj MSP bi trebalo da omogući da ovaj resurs bude na raspolaganju za njihove klijente.
- **Ohrabriti finansijske institucije privatnog sektora da pružaju bolje uslove za žene preduzetnike.** Kao deo svojih napora na poboljšanju pristupa finansijama za započinjanje biznisa ("start-up") i za biznise koji su u vlasništvu žena, Ministarstvo za trgovinu i industriju bi trebalo da ohrabruje i podstiče kreditore iz privatnog sektora da učine istu stvar, imajući na umu uspešne primere sličnih poduhvata u drugim zemljama. U Turskoj, naprimer, Paket za podršku ženama preduzetnicama iz Garanti banke (WESP) daje uslove za pozajmice do 60 meseci i posebne kamatne stope za postojeće MSP u vlasništvu žena koje su zainteresovane za proširenje.⁶⁵ Ukoliko niže kamatne stope ne mogu da budu opcija, povoljniji uslovi za pozajmicu, kao što je ublažavanje strogih uslova za garancije ili "grejs" period za vraćanje kredita mogu biti izvodljiviji. Mikro kreditne organizacije kao što je MI-BOSPO (www.mi-bospo.org) u Bosni, koja daje grejs period do devet meseci, i MolBulak Finance u Kirgistanu (www.mbf.kg), koji omogućavaju grupne pozajmice za žene u ruralnim oblastima, predstavljaju dodatne primere kreativnog pristupa finansiranju.
- **Pokretanje kampanja zagovaranja koje sadrže posebnu osetljivost za pitanja polova, i koje istovremeno skreću pažnju na primere polne neravnopravnosti u ekonomiji.** Kako nalazi istraživanja ukazuju, opšta populacija ima utisak da je nivo polne ravnopravnosti na Kosovu viši nego što zaista jeste. TV, radio, društvene mreže, bilbordi i štampa treba da budu korišćeni kao platforma za Vladu da šalje i širi informacije i znanja. Na primer, serija kampanja tipa "da li znate", gde se iznosi statistika koja pokazuje koliko su žene na gubitku (npr "da li znate da samo 11% MSP na Kosovu ima žene za vlasnike?"). Iznošenje ovakvih izjava u poređenju sa muškarcima i statistika iz drugih Evropskih zemalja, ali takođe unutar konteksta Kosovskog zakonskog okvira, za nameru ima da ohrabri ljude da razmišljaju "zašto" je situacija ovakva i kakav može biti njen značaj. Ova vrsta napora bi trebalo da bude sistemska, sa jasnim ciljevima, i da se obavlja u saradnji sa donatorima i organizacijama civilnog društva.

Preporuke u odnosu na donatore:

- **Preduzeti rodnu analizu okruženja koje omogućava poslovanje.** Da bi se u potpunosti razumeli različiti aspekti zakonskog i ekonomskog okruženja u kojem funkcionišu MSP, važno je izvesti detaljnu rodnu analizu. U svrhu ocena mogućnosti za biznis, USAID BiZCLIR projekat izradio je niz instrumenata koji obuhvataju BiZCLIR, AgCLIR⁶⁶ i GenderCLIR. GenderCLIR pomaže da se identifikuju i analiziraju zakonski i institucionalni izazovi sa kojima se suočavaju žene preduzetnici unutar opsega zakonskog okvira, institucija za implementaciju, institucija za podršku, i socijalne dinamike, uz korišćenje sledećih pokazatelja: društveni običaji i uloga žene u društvu; žene i privatni sektor; žene i

⁶⁵OECD(2012) Žene u biznisu: Politike za podršku razvoju preduzetništva žena u region MENA (*Women in Business: Policies to Support Women's Entrepreneurship Development in the MENA Region*), OECD Publishing, str. 87.

⁶⁶ USAID AgCLIR procena Kosova je izvršena 2010. godine i dostupna je ovde:
http://egateg.usaidallnet.gov/sites/default/files/Kosovo_Ag.pdf

rad; žene i kredit; žene i imovina; žene i trgovina; i žene i komercijalno pravosuđe.⁶⁷ Mada ovaj i drugi postojeći izveštaji u izvesnoj meri već pružaju ovakve informacije, potrebno je preduzeti detaljnu analizu čitavog okruženja koje služi za omogućavanje biznisa.

- **Pojačati i proširiti edukaciju u vezi sa medijacijom i arbitražom.** Kako je već demonstrirano u anketi, manje od četvrtine Kosova je svesno postojanja medijacije i arbitraže kao alternativa sudskim postupcima. Donatori, poslovne asocijacije i vlada Kosova trebalo bi da rade na tome da informišu stanovništvo o ovim službama i uslugama.
- **Nastavljanje saradnje sa Ženskom privrednom komorom Kosova (G7).** Program izvršenja privrednog zakonodavstva (CLE) pomagao je G7 putem izrade strateških planova, planova aktivnosti, kao i budžeta. Ovo dvoje su takođe udružili snage i organizovali okrugle stolove o temama kao što su upotreba ugovora u biznisu i pristup finansijama. Program izvršenja privrednog zakonodavstva (CLE) je takođe počeo sa pružanjem sličnih treninga za biznis u vlasništvu žena ili za organizacije i kompanije na čijem čelu su žene. Kako G7 nastavlja da raste i razvija se, Program izvršenja privrednog zakonodavstva (CLE) može da nastavi da igra svoju ulogu u podršci putem drugih aktivnost, na kraći rok mogu obuhvatiti analizu lanca vrednosti rodni pitanja u sektorima na Kosovu koji imaju brzi rast, u razvoju programa mentorstva između iskusnih i novih žena preduzetnika, i stvaranje kanala za umrežavanje putem Interneta i mobilne tehnologije (što bi bilo lakše dostupno ženama iz ruralnih oblasti)
- **Sprovesti procenu potreba u vezi sa obukom za žene preduzetnike i izgraditi akcioni plan koji se zasniva na ovim nalazima/preporukama.** Nedavno istraživanje koje je obavljeno na čitavom Balkanu o preduzećima koja su u vlasništvu žena, zaključilo je da su sledeće teme posebno interesantne za trening i obuku: organizacija i menadžment; finansije i računovodstvo; rešavanje konflikata i problema; i nacionalni i internacionalni zakonski okviri za poslovno okruženje MSP.⁶⁸ Nedavni izveštaj o ekonomskom razvoju žena iz zajednice RAE dokumentovao je prazninu u osnovnom znanju koje je potrebno da se započne bilo kakva aktivnost koja donosi prihod, na primer, da se podnese aplikacija i zahtev za kredit.⁶⁹ Procena bi trebalo da obezbedi da specifične potrebe različitih grupa žena budu uzete u razmatranje.
- **Izrada i implementacija fonda garancija DCA, naročito za ženske preduzetnike.** Jedan izvor finansija za finansiranje MSP koje su u vlasništvu žena, a koji je pokazao pristojne rezultate u drugim delovima sveta, jeste preko garancija USAID autoriteta za kreditiranje razvoja (DCA). DCA daje delimične kreditne garancije (tipično 50%) da se ohrabre privatni kreditori da finansiraju klijente koji nisu dovoljno opsluženi.⁷⁰ Od 2008, DCA je obezbedio zajmove za 18.1%⁷¹ MSP u vlasništvu žena u

⁶⁷ Primer USAID GenderCLIR ocene za Ruandu može se naći ovde:

http://egateg.usaid.gov/sites/default/files/Rwanda_GenderCLIR.pdf a za Vijetnam je dostupna na zahtev, kod Programa za izvršenje privrednog zakonodavstva (CLE).

⁶⁸ SEECEL (2014) Analiza potreba u vezi sa obukom za žene preduzetnike: Sistemski pristup na zapadnom Balkanu, u Turskoj i Moldaviji, Zagreb: SEECEL, str. 38.

⁶⁹ Evropski centar za pitanja manjina (*European Centre for Minority Issues*) Kosovo i RROGRAEK (2013) Promovisanje ekonomskog osnaženja žena iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu, Priština: UNWOMEN.

⁷⁰ Lara Storm (2013) Oslobođanje rasta preko kreditnih garancija (*Unlocking Growth through Credit Guarantees*): Opšta analiza zajmova za MSP u vlasništvu žena, Washington, DC: USAID, str. 10.

⁷¹ *Ibid.*, str. 12.

zemljama u razvoju, što čini 9.76% vrednosti portfolija MSP od 523.2 miliona US dolara.⁷² Do sada, na Kosovu, gde su garancije DCA obezbeđivane kroz projekat garantnog portfolija za zajmove (LPG) u saradnji sa Rajfajzen Bankom radi obezbeđivanja kredita za klijente u poljoprivredi i sektoru agro biznisa, a bile su samo dve žene koje su uzele zajam, (što je ukupno 4.76% od ukupnog broja klijenata), i 229 (tek iznad 25%) su-potpisnika za zajam.⁷³ U svom CDCS, USAID/Kosovo je posvećen da mehanizme implementacije iskoristi da se obezbedi kredit za žene koje žele da pokrenu ili proširuju svoje preduzeće.

Preporuke za relevantne zainteresovane aktere:

- **Organizovanje operativne ili radne grupe koja će započeti dijalog o pitanjima žena u poslovanju.** Trenutni naponi na rešavanju pitanja ekonomskog osnaženja žena, koji se sprovode od strane vlade, donatora i organizacija civilnog društva, izgleda da rade jedno pored drugog, a ne zajedno jedno sa drugim, kako bi trebalo. Žene preduzetnici treba da budu informisane o opcijama koje imaju na raspolaganju u pogledu ostvarivanja poslovnih veza, finansiranja, usluga za razvoj biznisa, kao i druge podrške koja je potreba za započinjanje ili proširenje njihovih biznisa. Radna grupa će okupiti AGE, UNDP, USAID, GIZ, kancelariju za MSP u Ministarstvu za trgovinu i industriju, G7, She-Era, Kosovsku žensku mrežu, Evropsku banku za obnovu i razvoj (EBRD), i druge relevantne aktere, i omogućitiće uzajamno stvaranje i širenje ideja i razvoj sinhronizovanih strategija za poboljšanje ekonomskih mogućnosti za žene na Kosovu.

⁷²*Ibid.*, str. 13.

⁷³Weidemann Associates (2012) Srednjoročna evaluacija učinka Portfolija za garancije kredita (LPG) USAID/Kosovo; Projekat sa bankom Raiffeisen Bank Kosovo JSC: završni izveštaj, Washington, DC: USAID, str. 21.

ANEKS 1: REFERENCE

AGE (2014) Plan rada za implementaciju Rezolucije 1325, "Žene, mir i bezbednost" 2013-2015, Priština: AGE.

Anna Stupnytska, Kathryn Koch, Amy MacBeath, Sandra Lawson i Kathy Matsui (2014) Davanje kredita tamo gde treba: Kako zatvaranje kreditnog jaza za MSP u vlasništvu žena može da pomogne rast u svetu (*Giving Credit Where It is Due: How Closing the credit gap for women-owned SMEs can drive global growth*), Goldman Sachs.

ATRC (2014) Nalazi i preporuke lokalnih organizacija iz aktivnosti praćenja rada sudova, Priština: USAID/Kosovo.

Checchi Consulting (2013) Program izvršenja privrednog zakonodavstva (CLE), rodna analiza, Washington, DC: USAID.

Deloitte Consulting LLC (2013) Sistem standarda („Benchmarking“) za finansijski sektor: Pregled za Kosovo, USAID.

EBRD (2013) Strategija za Kosovo.

Evropski centar za pitanja manjina Kosovo i RROGRAEK (2013) Promovisanje ekonomskog osnaženja žena iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu, Priština: UNWOMEN.

IFC (2011) Jačanje pristupa finansijama za MSP u vlasništvu žena u zemljama u razvoju, Washington, DC: IFC.

Pravosuđe i narod (2011) Istraživanje javnog mnjenja na Kosovu, Priština.

Kosovski centar za rodne studije (2011) Prava žena u vezi sa nasleđivanjem na Kosovu, Priština.

Kosovska agencija za statistiku (2013) Rezultati za Kosovo 2012 Istraživanje o radnoj snazi, Priština: Kosovska agencija za statistiku.

Privredna komora Kosova i GIZ, (2012) Trenutna moć žena u odlučivanju na Kosovu, stavovi i perspektive u privredi, Priština.

Kosovska Agencija za podršku MSP (2011) Strategija razvoja MSP za Kosovo 2012-2016, sa jasnim vidom 20/20, Priština: Vlada Kosova.

Lara Storm (2013) Oslobođanje rasta kroz kreditne garancije: pregled analize kredita za MSP u vlasništvu žena (*Unlocking Growth through Credit Guarantees: An Overview Analysis of Loans to Women-Owned SMEs*), Washington, DC: USAID.

Asocijacija advokata NORMA Istraživanje i nadgledanje sprovođenja Zakona o ravnopravnosti polova, Priština.

Federacija poslodavaca Crne Gore (MEF) (2013) Procena okruženja za preduzetništvo žena u Crnoj Gori, Podgorica: Federacija poslodavaca Crne Gore (MEF).

OECD(2012) Žene u biznisu: Politike za podršku razvoju preduzetništva žena u regionu MENA (*Policies to Support Women's Entrepreneurship Development in the MENA Region*), OECD Publishing.

Institut Riinvest (2012) Bankarski sektor: Pomoć ili prepreka, Priština: KFOS.

Riinvest (2013) Platiti ili ne platiti: Poslovna perspektiva „sive“ ekonomije na Kosovu, Priština: Institut Riinvest.

Riinvest i CIPE (2012) Korporativno upravljanje u javnim preduzećima na Kosovu: poboljšanje transparentnosti u upravljanja javnim fondovima na Kosovu, Priština: Institut Riinvest.

SEECEL (2014) Analiza potreba u vezi sa treninzima za žene preduzetnike: sistemski pristup na zapadnom Balkanu, u Turskoj i Moldaviji, Zagreb: SEECEL.

UNDP (2011) Poboljšanje nivoa zadovoljstva javnosti u vezi sa radom pravosuđa, Priština: UNDP.

UNDP Izveštaj o ljudskom (humanom) razvoju, Kosovo 2012, Priština: UNDP.

UNDP (2013) Izveštaj o pulsu javnosti VI, Priština: UNDP.

USAID Kosovo 2014-2018: Državna strategija razvojne saradnje, Priština: USAID/Kosovo.

USAID/Kosovo Profil imovinskih prava i upravljanja resursima.

Weidemann Associates (2012) Srednjoročna evaluacija učinka garantnog portfolija za kredite (LPG)
USAID/Kosovo, Projekat sa Raiffeisen Bank Kosovo JSC: Konačni izveštaj, Washington, DC: USAID.

„*Women for Women International*“ (2013) Premošćavanje jaza: Uticaj polova na vladavinu prava i njegova primena u Bosni i Hercegovini i na Kosovu: Sumarni izveštaj, London: *Women for Women International*.

Svetska banka, Jedinica za smanjenje siromaštva i ekonomsko upravljanje, Region Evrope i centralne Azije (2012) Kosovo: Jazovi između polova u obrazovanju, zdravstvu i ekonomskim prilikama i mogućnostima, Washington, DC: Svetska banka.

ANEKS 2: DETALJI METODOLOGIJE

Istraživanje je dizajnirano tako da se procene mišljenja i stavovi čitave populacije Kosova. Da bi se cilj ostvario, istraživanje je koristilo proces nasumične selekcije iz više koraka za izbor ispitanika za kvantitativno istraživanje. Za kvalitativno istraživanje, sprovedene su tri fokus grupe sa ženama preduzetnicama.

Kvantitativno istraživanje

Mesta za enumeraciju su izabrana nasumično i sastoje se od 55.42% iz urbanih i 44.57% iz ruralnih oblasti. Maksimalno po 10 ispitanika je bilo izabrano sa bilo kojeg pojedinačnog mesta. Prvo, kuća koja se nalazi blizu javne zgrade (škole, vladine zgrade, džamije, itd.) u mestu koje je izabrano da se vrši enumeracija. Drugo, od prve kuće na dalje, izabrana je svaka peta kuća. U okviru jednog domaćinstva, ispitanici su birani nasumično na osnovu meseca rođenja. Kao takvi, svaki upitnik je sadržao mesec rođenja, gde su anketari upisivali datume rođenja izabranih članova domaćinstva. Nakon beleženja datuma rođenja, član domaćinstva čiji je sledeći rođendan najbliži je izabran da bude ispitanik iz te porodice. Ovaj postupak je omogućio nasumičnu selekciju ispitanika i obezbedio je raznovrsnu zastupljenost u reprezentativnom uzorku. Tako, iz ukupno 38 opština, nasumično je izabrano 1288 ispitanika, koji generalno predstavljaju etnički sastav ukupnog stanovništva Kosova. Mada su većina ispitanika Albanci (64.30%), kao što i jeste slučaj sa generalnom populacijom Kosova, sledeće etničke grupe učestvovala su u istraživanju: 17.81% Srbi; 5.23% Turci; 3.36% Bošnjaci; 3.20% Aškalije; 2.66% Romi; 2.66% Egipćani; i 0.78% Goranci. Da bi se održala kontrola kvaliteta, primenjeni su strogi protokoli nadzora nad terenskim radom. Da bi se obezbedio kvalitet podataka, anketari su radili pod supervizijom osoblja FTK-a. Anketari su takođe prošli odgovarajuću obuku za obavljanje i kompletiranje ankete na ispravan i prikladan način. Po kompletiranju anketa, izvršene su nasumične provere na samoj lokaciji za 15% anketa; pored ovoga, 15% anketa je provereno putem pozivanja telefonom. Ove procedure su obezbedile da se i uzorkovanje i intervju sprovedu na korektan način. Anketa (istraživanje) je obavljena u novembru i decembru 2013. i januaru 2014.

Kvalitativno istraživanje

Pored istraživanja javnog mnjenja koje je obavljeno preko upitnika, u januaru 2014, odrađene su i tri fokus grupe kako bi se dalje detaljno istražile percepcije o ženama i poslovanju. Fokus grupe su bile podeljene u dve kategorije: dve fokus grupe sa ženama preduzetnicama koje su u braku; a jedna fokus grupa sa preduzetnicama koje su samostalne, razvedene ili udovice. Ukupno 40 žena preduzetnica je učestvovalo u ovim fokus grupama. Svaka fokus grupa je imala diskusije koje su trajale oko jedan sat i četrdeset minuta, do jedan sat i pedeset minuta.

Fokus grupe obuhvatile su različite teme u vezi sa ženama i privredom, kao što su: finansije, umrežavanje, registrovanje biznisa, sudovi, ženska prava i percepcije biznisa i izazovi sa kojima se suočavaju kao žene preduzetnici. Rezultati koji su dobijeni sa fokus grupa omogućuju studije slučaja u vezi sa razlikama između polova u preduzetništvu na Kosovu.

ANEKS 3: ISTRAŽIVANJE

UPITNIK

Polna ravnopravnost u preduzetništvu

Analiza istraživanja javnog menjenja

Pristina, Decembar 2013 – Januari2014

Upravni podaci

I-1. Upitnik br. |__|__|__|__|

I-2. Mesec rođenja

1. Januar	4. April	7. Jul	10. Oktobar
2. Februar	5. Maj	8. Avgust	11. Novembar
3. Mart	6. Jun	9. Septembar	12. Decembar

I-3. Datum razgovora: ____ ____

I-4. Region _____ (zapisati, PR, PZ, PE, MI, GL, UR, ĐA)

I-5. PREBIVALIŠTE

1. Seoska sredina
2. Selo
3. Mali grad
4. Regionalni centar (Prizren, Priština, Mitrovica, Peć, Uroševac, Gnjilane i Đakovica)

I-6. Gradski kodovi

1. Priština	11. Klina	21. Uroševac
2. Mitrovica	12. Istok	22. Kačanik
3. Gnjilane	13. Dečane	23. Kosovo Polje
4. Peć	14. Dragaš	24. Obilić
5. Prizren	15. Suva Reka	25. Novo Brdo
6. Đakovica	16. Orahovac	26. Zubin Potok
7. Podujevo	17. Vitina	27. Štrpce
8. Vučitrn	18. Kamenica	28. Zvečan
9. Srbica	19. Lipljan	29. Glogovac
10. Leposavić	20. Štimlje	30. Mališevo

I-7. Šifra ispitanika: ____ ____ ____

I-8. Razgovor je obavljen u toku...

1. Prve posete kući?
2. Druge (ponovljene) posete kući?
3. Treće posete kući?

I-9. Zabeležiti vreme(korišćenjem 24-časovnog formata): ____ : ____

I-10. Zabeležiti trajanje razgovora u minutima: ____ ____ (Zabeležiti period koji je duži od 99 minuta kao 99)

Ovde početi primer postupka

1. Nakon što izaberete kuću ili stan korišćenjem tehnike nasumičnog odabira ulice.

2. Predstavite se: „Dobro jutro/dobar dan/dobro veče. Ja sam _____.

Radim za organizaciju FTK. Sprovodimo istraživanje javnog mnjenja na celom Kosovu i želeli bismo da obavimo razgovor sa jednom osobom iz Vaše porodice. Tu osobu ćemo izabrati nasumično, u zavisnosti od toga ko će u Vašoj porodici uskoro imati rođendan. Organizacija FTK sprovodi ovu anketu javnog mnjenja da bi razumela mišljenja građana o socijalnim pitanjima na Kosovu. Iz tog razloga, Vi ste nasumično izabrani kao jedan od 1.300 ispitanika, poput brojeva u lutriji, da bismo uspostavili reprezentativan uzorak stanovništva na Kosovu. Vaše ime neće biti uneseno u bazu podataka, tako da će Vaše mišljenje ostati poverljivo i anonimno. Vaši odgovori neće biti prosleđeni drugom licu, već će se baza podataka razviti samo u svrhu vođenja statistike. Odgovori u toku ovog razgovora biće strogo poverljivi, prema „međunarodnim standardima istraživanja“.

I-11. Upitajte za inicijale, rod i godine starosti svih članova porodice koji imaju 18 ili više godina.

Nakon što popunite spisak, upitajte za datume rođenja svake osobe.

Broj	Inicijali imena	Rod	Godine	Datum rođenja
1.	_____	_____	_____	_____
2.	_____	_____	_____	_____
3.	_____	_____	_____	_____
4.	_____	_____	_____	_____
5.	_____	_____	_____	_____
6.	_____	_____	_____	_____
7.	_____	_____	_____	_____
8.	_____	_____	_____	_____
9.	_____	_____	_____	_____
10.	_____	_____	_____	_____
11.	_____	_____	_____	_____
12.	_____	_____	_____	_____
13.	_____	_____	_____	_____
14.	_____	_____	_____	_____
15.	_____	_____	_____	_____

3. Osoba čiji je rođendan prvi (gledajući prvi rođendan koji sledi) određuje se kao ispitanik za tu porodicu. Sada, pokušajte da obavite razgovor sa određenim ispitanikom.

4. Ako je određena osoba kod kuće ali odbija da razgovora ili ako se drugi član porodice meša u razgovor, udaljite se iz kuće i odite u drugu pogodnu kuću ili stan u toj ulici.

5. Ako određeni ispitanik nije kod kuće, dajte sve od sebe da ugovorite razgovor za kasnije vreme u toku dana (u seoskim sredinama), ili u neko drugo vreme u toku terenskog radnog vremena (za gradske sredine). Zabeležite zakazani datum i vreme:
Datum: _____ Vreme: _____

PITANJA U VEZI SA POSLOVANJEM

B-1. U toku poslednjih 12 meseci, da li ste učestvovali u nekoj od sledećih aktivnosti? (Višestruki odgovori)

Da li ste realizovali projekte u NVO?	1
Da li ste bili korisnik projekta NVO?	2
Da li ste realizovali projekte lokalne uprave?	3
Da li ste bili korisnik projekta lokalne uprave?	4
Da li ste bili uključeni u aktivnosti sindikata?	5
Da li ste učestvovali u javnim raspravama?	6
Da li ste učestvovali na javnim protestima?	7
Da li ste učestvovali u aktivnostima političke stranke?	8
Da li ste učestvovali u aktivnostima privatnog sektora?	9

B-2. Koliko ste zadovoljni...

Koliko ste zadovoljni...	Veoma zadovoljan-na	Donekle zadovoljan-na	Donekle nezadovoljan-na	Veoma nezadovoljan-na	Ne znam
B-2.1 Svojim privatnim životom	5	4	3	2	1
B-2.2 Svojim trenutnim poslom	5	4	3	2	1
B-2.3 Finansijskom situacijom Vaše porodice	5	4	3	2	1
B-2.4 Ekonomskom situacijom na Kosovu	5	4	3	2	1

B-3. Prema Vašem mišljenju, šta je važno za zaposlenje u privatnom sektoru?

1. Radno iskustvo
2. Obrazovanje
3. Stručna obuka
4. Mito
5. Porodične veze
6. Prijatelji
7. Rod
8. 88. Ne znam
9. 99. Ref/WR

B-4. Prema Vašem mišljenju, ko su bolji poslovni lideri?

1. Muškarci
2. Žene
3. Oba roda jednako
88. Ne znam
99. Ref/WR

B-4.1 (Ako je odgovor ispitanika 1 ili 2 na pitanje B-4, pitati zašto?)

Zašto? _____

B-5. Prema Vašem mišljenju, šta je važno za zaposlenje u javnom sektoru?

1. Radno iskustvo
2. Obrazovanje
3. Stručna obuka
4. Mito
5. Porodične veze
6. Prijatelji
7. Rod
88. Ne znam
99. Ref/WR

B-6. Prema Vašem mišljenju, ko su bolji politički lideri?

1. Muškarci
2. Žene
3. Oba roda jednako

B-6.1 (Ako je odgovor ispitanika 1 ili 2 na pitanje B-6, pitati zašto?)

Zašto? _____

B-7. Da li biste bili spremni da radite ako Vam je nadređena osoba ili direktor žena?

1. Da
2. Ne
88. Ne znam
99. Ref/WR

B-7.1 (Ako je odgovor ispitanika 1 ili 2 na pitanje B-7, pitati zašto?)

Zašto? _____

B-8. Da li se u Vašem društvu drugačije postupa prema ženama i muškarcima?

1. Jednako se postupa prema oba roda
2. Ne, uopšteno muškarci imaju veću prednost
3. Ne, uopšteno žene imaju veću prednost
88. Ne znam
99. Ref/WR

B-9. Ako su obe strane (muškarci i žene) istih godina i istog nivoa kvalifikacija, koja bi strana imala veće prilike za zapošljavanje?

1. 88. Ne znam
2. 99. Ref/WR
3. 88. Ne znam
4. 99. Ref/WR

B-9.1 (Ako je odgovor ispitanika 1 ili 2 na pitanje B-9, pitati zašto?)

Zašto? _____

B-10. Ako su obe strane (muškarci i žene) istih godina, istog nivoa kvalifikacija i zaposlene, koja strana ima više šansi da izgubi svoj posao?

1. Muškarci
2. Žene
3. Obe imaju iste šanse
4. 88. Ne znam
5. 99. Ref/WR

B-10.1 (Ako je odgovor ispitanika 1 ili 2 na pitanje B-10, pitati zašto?)

Zašto?

B-11. Da li mislite da se u društvu smatra da su muškarci i žene intelektualno i fizički jednaki?

1. Da, smatraju se intelektualno i fizički jednakim
2. Smatraju se jednakim samo fizički
3. Smatraju se jednakim samo intelektualno
4. Ne, ne smatraju se jednakim ni intelektualno ni fizički
88. Ne znam
99. Ref/WR

B-12. Šta mislite ko je bolji u sledećim zanimanjima: muškarci, žene ili oba roda jednako?

	Muškarci	Žene	Oba roda jednako	Ne znam
B-12.1 Profesor na fakultetu	1	2	3	88
B-12.2 Medicinska sestra/tehničar	1	2	3	88
B-12.3 Vozač taksi	1	2	3	88
B-12.4 Direktor marketinga	1	2	3	88
B-12.5 Poslovni konsultant	1	2	3	88
B-12.6 Ekonomista	1	2	3	88
B-12.7 Sudija	1	2	3	88
B-12.8 Upravnik	1	2	3	88
B-12.9 Poslanik	1	2	3	88
B-12.10 Direktor banke ili velike organizacije	1	2	3	88
B-12.11 Gradonačelnik	1	2	3	88
B-12.12 Hirurg/doktor medicine	1	2	3	88
B-12.13 Službenik informacione tehnologije	1	2	3	88
B-12.14 Poljoprivrednik	1	2	3	88
B-12.15 Političar	1	2	3	88
B-12.16 Novinar	1	2	3	88
B-12.17 Čistač	1	2	3	88
B-12.18 Radnik obezbeđenja	1	2	3	88

B-13. Da li mislite da u preduzetništvu ima više muškaraca ili žena?

1. Žena
2. Muškaraca
3. Isto
88. Ne znam

(Ako je odgovor ispitanika 2 muškarci na pitanje B-13, postaviti sledeće pitanje)

B-13.1. Zašto na Kosovu, ima manji broj žena u preduzetništvu?

	Značajan razlog	Ne tako značajan razlog	Beznačajan razlog	Ne znam
B-13.1.1 Žene su suočene sa diskriminacijom u svim oblastima; preduzetništvo nije izuzetak	1	2	3	88
B-13.1.2 Porodične obaveze ženama ne dozvoljavaju vreme potrebno za preduzetništvo	1	2	3	88
B-13.1.3 U poslovanju iskustvo ima malo žena	1	2	3	88
B-13.1.4 Žene nemaju kapital za preduzetništvo	1	2	3	88
B-13.1.5 Žene nemaju afinitet prema preduzetništvu	1	2	3	88
B-13.1.6 Žene nemaju ambicije za preduzetništvo	1	2	3	88
B-13.1.7 Žene se ne osećaju sigurnim u preduzetništvu	1	2	3	88
B-13.1.8 Nema dovoljno ustanova za dnevnu brigu o deci	1	2	3	88

B-14. U Vašem društvu, ko će najverovatnije imati najviše položaje u preduzeću?

4. Žene
5. Muškarci
6. Isto
88. Ne znam

B-15. Zašto žene ne dobijaju te više položaje kao muškarci u toku svoje karijere?

	Da	Ne	Ne znam
B-15.1 Nemaju osobine/kvalifikacije/veštine	1	2	88
B-15.2 Ne mogu se posvetiti plaćenom radu koliko i muškarci	1	2	88
B-15.3 Zbog njihovih ličnih izbora	1	2	88
B-15.4 Zbog pritisaka porodice	1	2	88
B-15.5 Pritisaka od kolega u njihovom užem profesionalnom krugu	1	2	88
B-15.6 Zbog nedostatka pomoći od države	1	2	88
B-15.7 Poslovnim sektorom dominiraju muškarci	1	2	88
B-15.8 Tradicija na Kosovu ih ne podstiče dovoljno	1	2	88
B-15.9 Ne postoji dovoljno ustanova za dnevnu brigu o deci	1	2	88

B-16. Da li Vi posedujete privatno preduzeće?

1. Da
2. Ne
3. Moja porodica poseduje privatno preduzeće
99. Ref/WR

(Ako je odgovor na pitanje B-16DA, nastavite sa pitanjem B-16.1; ako je odgovor NE, nastavite sa pitanjem B-16.2.)

B-16.1. Ako ste vlasnik privatnog preduzeća, ko obavlja svakodnevni posao?

1. Ja lično
2. Supružnik
3. Deca
4. Drugi član porodice
5. Zaposleni

B-16.2. Da li ste uključeni u delatnost koja ostvaruje prihod (ne znači neophodno da preduzeće mora da bude registrovano?)

1. Da
2. Ne (ako je odgovor NE nastavi sa pitanjem B-22)
3. Moja porodica poseduje privatno preduzeće
99. Ref/WR

B-17. Da li Vaša porodica poseduje privatnoprivatno preduzeće?

1. Da
2. Ne
99. Ref/WR

(Ako je odgovor ispitanika 1 DA na pitanje B-17, pitajte na čije je ime registrovana poslovna organizacija?)

B-17.1 Na čije ime je registrovano privatno preduzeće? _____

B-18. Ako Vaša porodica poseduje privatno preduzeće, da li ste aktivno uključeni u poslovanje?

1. Da, puno
2. Da, ponekad
3. Pomalo
4. Uopšte
5. Bez odgovora

B-19. Ako ste aktivno uključeni u poslovanje, koji su Vaši glavni zadaci?

1. Donošenje odluka
2. Svakodnevni operativni zadaci
3. Svakodnevni radni zadaci
4. Bez odgovora

B-20. Ako Vi ili Vaša porodica posedujete privatno preduzeće, kako ste je osnovali? (Mogući su višestruki odgovori)

1. Ličnim kapitalom
2. Porodičnim kapitalom
3. Bankovnim zajmom
4. Zajmom od rođaka
5. Donacijom od međunarodne organizacije
6. Donacijom od domaće organizacije

B-21. Ako posedujete privatno preduzeće, koji su glavni problemi sa kojima ste se suočili?

	Značajan problem	U određenoj meri	Uopšte
B-21.1 Poreska stopa	3	2	1
B-21.2 Proces plaćanja	3	2	1
B-21.3 Pravni sistem	3	2	1
B-21.4 Nedostatak kapitala za ulaganja	3	2	1
B-21.5 Visoke kamatne stope	3	2	1
B-21.6 Loše veštine zaposlenih	3	2	1
B-21.7 Korupcija	3	2	1
B-21.8 Drugo	3	2	1

B-22. Da li muškarci i žene imaju jednak pristup mogućnostima/prilikama za preduzetništvo?

1. Da, oba roda imaju jednake prilike
2. Ne, uopšteno muškarci imaju veću prednost
3. Ne, uopšteno žene imaju veću prednost
88. Ne znam
99. Ref/WR

(Ako je odgovor ispitanika na pitanje B-22, 2 ili 3, postaviti sledeće pitanje)

B-22.1. Zašto ne postoji jednak pristup za preduzetništvo?

1. Zbog kvalifikacija
2. Zbog tradicije
3. Zbog nedovoljnog poznavanja zakona
4. Zbog nedostatka finansijskih sredstava
5. Zbog razlika u rodovima (polovima) tj. majčinstvo
6. Zbog nedostatka centara za dnevnu brigu o deci
7. Drugo _____

B-23. Da li muškarci i žene imaju jednak pristup „podršci za pokretanje biznisa“?

1. Da, oba roda imaju jednak pristup takvim uslugama
2. Ne, uopšteno muškarci imaju veću prednost
3. Ne, uopšteno žene imaju veću prednost
88. Ne znam
99. Ref/WR

(Ako je odgovor ispitanika na pitanje B-23,2 ili 3 onda postaviti sledeće podpitanje B-23.1)

B-23.1. Zašto nemaju jednak pristup podršci?

1. Zbog kvalifikacija
2. Zbog tradicije
3. Zbog nedovoljnog poznavanja zakona
4. Zbog nedostatka finansijskih sredstava
5. Zbog nedostatka informacija
6. Drugo

B-24. Da li Vi lično posedujete jednu od sledeće imovine? (Mogući su višestruki odgovori)

1. Kuća
2. Stan
3. Radnja
4. Zemljište
5. Vozilo
6. Računar/laptop
7. Mobilni telefon
99. Ref/WR

B-25. Ako posedujete nekretninu (zemljište, stan), da li ste je sami kupili ili ste je nasledili?

1. Kupio-la sam je
2. Nasledio-la sam je
3. Oba

B-25. 1 Ako je odgovor na pitanje 24 da, i 4 zemljište, koje površine?

1. Manje od 0,5 ha
2. Između 0,5 i 1 ha
3. Između 1 i 2 ha
4. Između 2 i 3 ha
5. Između 3 i 4 ha
6. Više od 4 ha
88. Ne znam
99. Odbija da odgovori

B-26. Da li ste ikada uzeli zajam od banke ili druge finansijske institucije (mikrofinansijska, potrošački kredit)?

1. Da
2. Ne
99. Ref/WR

B-27. Da li znate šta je mikrofinansijska institucija?

1. Da
2. Ne
99. Ref/WR

B-28. Da li lično poznajete neku ženu koja je uzela zajam od finansijske institucije?

1. Da
2. Ne
99. Ref/WR

B-29. Da li mislite da žene mogu lakše da dobiju zajam nego muškaraci?

1. Lakše
2. Teže
3. Nema razlika (oboje jednako)
99. Ref/WR

I-1. I Da li lično posedujete:

	DA	Ne
I-1.1 Mobilni telefon	1	2
I-1.2 Računar ili laptop	1	2
I-1.3 Račun u banci	1	2
I-1.4 Kreditnu karticu	1	2

I-2. Da li ste pohađali nešto od sledećeg:

	DA	Ne
I-2.1 Strukovnu obuku	1	2
I-2.2 Obuku koju je organizovala NVO	1	2
I-2.3 Obuku koju je organizovao univerzitet	1	2
I-2.4 Obuku koju je organizovao privatni sektor	1	2

J-1. Da li je u Vašoj bližjoj porodici praksa da žene imaju pravo nasleđstva ?

1. Da
2. Ne
3. Ne znam

J-2 Ako je odgovor ne, zašto?

1. Ne poznaje se zakon
2. Porodična tradicija
3. Nema imovine koja bi se raspodelila
4. One same ne žele nikakvo nasleđstvo
5. Drugo _____

J-3. Da li verujete pravosudnom sistemu Kosova?

1. Da, u potpunosti
2. Do određene mere
3. Ne

(Ako je odgovor ispitanika na pitanje J-32 ili 3onda postaviti sledeće podpitanje J-3.1)

J-3.1. Ako je odgovor do određene mere ili ne, zašto ne verujete pravosudnom sistemu?

J-4. Da li mislite da se pravni predmeti delotvorno izvršavaju na Kosovu?

- 1. Da
- 2. Ne
- 3. Ne znam
- 88. Ne znam
- 99. Ref/WR

J-5. Da li mislite da se prema ženama postupa isto kao i prema muškarcima u sudovima?

- 1. Da
- 2. Ne
- 3. Ne znam
- 88. Ne znam
- 99. Ref/WR

J-5.1. Ako je odgovor ne, zašto? _____

J -6. Ako imate lični spor, da li znate kome da se obratite?

- 1. Da
- 2. Ne

J-6.1. Ako je odgovor da, kome _____

J-7. Ako imate spor u preduzeću ili na poslu, da li znate kome možete da se obratite za rešenje?

- 1. Da
- 2. Ne

J-7.1. Ako je odgovor da, kome _____

J-8. Da li ste čuli za alternativne mogućnosti vanparnične postupka posredovanje ili arbitražu?

- 1. Da
- 2. Ne

(Ako je odgovor ispitanika na pitanje J-11 is 1 onda postaviti sledeće podpitanje J-11.1)

J-8.1. Da li znate da odredbe postupka posredovanja i arbitraže imaju istu snagu kao i sudska odluka?

- 1. Da, imaju istu snagu
- 2. Nemaju istu snagu
- 88. Ne znam
- 99. Ref/WR

J-9. Uopšteno, koliko se osećate sigurnim od nasilja i kriminala kada se nađete na ulici?

- 1. Veoma sigurno
- 2. Delimično sigurno
- 3. Delimično nesigurno
- 4. Veoma nesigurno
- 88. Ne znam
- 99. Ref/WR

J-10. Da li znate svoja prava kao građanin Kosova?

- 1. Da
- 2. U određenoj meri
- 3. Ne

99. Ref/WR

J-11. Da li mislite da policija može da zaštiti Vaša prava?

1. Da, u potpunosti
2. U određenoj meri
3. Ne
99. Ref/WR

Demografija:

D-1. ROD:

1. Muški
2. Ženski

D-2. GODINE STAROSTI:

(Godine) Zapisati godine starosti | ____ | ____ |

D-3. (BRANO STANJE): Trenutno ste?

1. Oženjeni/udati
2. Sami
3. Razvedeni
4. Udovac/udovica
5. U zajednici

D-4. (OBRAZOVANJE): Da li biste naveli svoje kvalifikacije?

1. Nemam ih / nepismen-a
2. Nemam ih / ali mogu da čitam i pišem
3. Nezavršena osnovna škola
4. Srednja škola
5. Pohađam srednju tehničku/stručnu školu
6. Srednja, tehnička/strukovna škola
7. Nezavršen univerzitet
8. Univerzitet
9. Postdiplomske studije

D-4.1. (Ako je odgovor ispitanika 1,2,3,4,6, 7 na pitanje D4)

Razlog zbog nepohađanja škole:

1. Ekonomski razlozi
2. Brak
3. Obrazovanje nije važno
4. Zdravstveni problemi
5. Drugo (navesti): _____

D-5. (ETNIČKA PRIPADNOST): Kojoj etničkoj/nacionalnoj grupi pripadate?

1. Albanskoj
2. Srpskoj
3. Bošnjačkoj
4. Goranskoj
5. Turskoj
6. Romskoj
7. Aškalijskoj
8. Egipćanskoj
99. Drugoj: _____

D-6. Koje od sledećih sredstava, a koje dobro funkcioniše, imate u svom domu?

	Da	Ne
D-6.1 Računar	1	2
D-6.2 Internet	1	2
D-6.3 Mobilni telefon	1	2
D-6.4 Fiksni telefon	1	2
D-6.5 Vozilo	1	2
D-6.6 Traktor	1	2
D-6.7 Kućni generator električne energije	1	2

D-7. Da li Vaša porodica poseduje jednu od sledećih imovina? (Mogući su višestruki odgovori)

1. Kuća
2. Stan
3. Radnja
4. Zemljište
5. Vikendica

D-8. Da li je Vaš dom opremljen osnovnim infrastrukturnim potrebama:

	Da	Ne
B-8.1 Snabdevanje pijaćom vodom	1	2
B-8.2 Javni kanizacioni sistem/odvođenje otpada	1	2
B-8.3 Centralno grejanje	1	2
B-8.4 Električna energija	1	2
B-8.5 Servis skupljanja smeća	1	2

D-9. Da li je lice odgovorno za plaćanje komunalnih računa (tj. lice na čije se ime vodi komunalni račun) muškarac ili žena?

1. Muškarac
2. Žena
3. Neke račune plaća muškarac, neke žena
99. Ref/WR

D-10. Da li ste...

1. u radnom odnosu?
2. ste domaćica?
3. student-kinja ili pripravnik-ca?
4. u penziji?
5. sa ograničenim sposobnostima?
6. nezaposleni ili tražite posao?
7. nezaposleni ali ne tražite posao?
8. Drugo _____

D-11. (Filter. Postaviti pitanje samo onima koji odgovore „u radnom odnosu“) Da li ste trenutno zaposleni na puno ili skraćeno radno vreme?

1. Puno radno vreme
2. Skraćeno radno vreme

D-12. Ko je glava ovog domaćinstva?

1. Ispitanik
2. Druga osoba

D-13. (Postaviti pitanje samo onima koji odgovore „u radnom odnosu“ na pitanje D-10):Koji je Vaš trenutni posao, kakvu vrstu posla obavljate sada, iako to nije posao za koji ste stručno kvalifikovani? (Anketari: za one koji su odgovorili da su nezaposleni ili u penziji / sa ograničenim sposobnostima, postaviti pitanje koje im je bilo zadnje zanimanje pred penziju. Obkruži iz tabele)

D-14. Koje je bilo Vaše zanimanje i koje je zanimanje glave domaćinstva/

	D-12.a. Zanimanje ispitanika	D-12.b. Zanimanje glave domaćinstva
D-14.1 Vlasnik privatnog preduzeća	1	1
D-14.2 Upravnik preduzeća	2	2
D-14.3 Upravnik odseka ili odeljenja	3	3
D-14.4 Stručnjak	4	4
D-14.5 Zaposleni	5	5
D-14.6 Službenik	6	6
D-14.7 Tehničar	7	7
D-14.8 Kvalifikovan radnik	8	8
D-14.9 Polukvalifikovan radnik	9	9
D-14.10Nekvalifikovan radnik	10	10
D-14.11Vojno osoblje	11	11
D-14.12Službeno lice (policajac, nastavnik, itd.)	12	12
D-14.13Poljoprivrednik, ribolovac	13	13
D-14.14Radnik bez poljoprivrednog zemljišta	14	14
D-14.15 Drugo (navesti):	15	15
D-14.16Nije postavljeno pitanje/nikada nije radio-a/nastaviti dalje	16	16
D-14.17Ne zna/odbija	17	17

D-15. Koliko je članova u Vašoj porodici (članova koji žive sa Vama – na Kosovu)? _____

D-16. Koliko je članova porodice uzrasta manje od 15 godina? _____

D-17. Ako imate decu uzrasta manje od 7 godina, ko se brine o njima u toku dana?

1. Vrtić/ustanova za dnevnu negu
2. Majka
3. Baba i deda
4. Drugi članovi porodice
5. Drugo _____

D-18. Da li biste mogli da navedete ukupan iznos mesečnih troškova Vaše porodice?

Zapisati _____ evro-a

D-18.1. Da li biste mogli da navedete ukupan mesečni prihod Vaše porodice, uključujući novac koji primaju ili zarađuju svi članovi porodice sa kojima živite?

Zapisati _____ evro-a

D-19. (PREBIVALIŠTE) Koji je status Vašeg prebivališta?

1. Privatna kuća/stan
2. Kuća/stan pod zakupom
3. Kuća/stan bez naknade (bez kirije)
4. Privremeni smeštaj

IME ANKETARA _____

DATUM RAZGOVORA _____

Beleške anketara:

Iskrenost ispitanika (nizak) 1 2 3 4 5 (visok)
Susretljivost ispitanika (nizak) 1 2 3 4 5 (visok)